

Co-funded by the Justice Programme
of the European Union

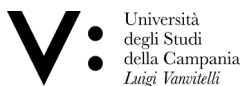

SERENY

Strengthening approaches for the prevention of youth
radicalisation in prison and probation settings

GA NO. 101007425

Priročnik za krepitev zaščite človekovih pravic mladih odraslih v zaporih

Vsebina

Seznam kratic	3
Kazalo slik.....	4
1. Ozadje in splošni cilji projekta SERENY	5
1.1. Kratka predstavitev projekta SERENY.....	5
1.2. Ta priročnik: fokus, metodologija in cilji.....	6
2. Terminologija.....	9
2.1 Mladi odrasli.....	9
2.2. Radikalizacija	10
2.3. Zaporiska uprava	11
2.4. Zaporiske ustanove	11
3. Povzetek analiz	12
3.1 Pravo EU/mednarodno pravo v zvezi s človekovimi pravicami in njegovo izvajanje	12
3.2. Priporočila za oblikovalce politik	13
4. Priporočila in najboljše prakse za krepitev varstva človekovih pravic, kar zadeva mlade odrasle	16
4.1. Vpliv sistemskih pogojev na strategije na individualni ravni.....	16
4.1.1. Priporočilo 1: manjši zapori in probacijska okolja	17
4.1.2. Priporočilo 2: institucionalna vpetost usposabljanja	18
4.2 Človekove pravice in preprečevanje radikalizacije v zaporih in probacijskih okoljih: prehod s pristopa "z ničelno vsoto" ('zero-sum approach') na pristop "s pozitivno vsoto" ('positive-sum approach')	23
4.2.1. Najboljša praksa 1: zmanjšanje izolacije v zvezi s prepovedjo mučenja ter nečloveškega in ponižujočega ravnanja	24
4.2.2. Najboljša praksa 2: uporaba kazalnikov v povezavi z načelom "ni kazni brez zakona"	27
4.2.3. Najboljša praksa 3: krepitev družinskih in socialnih vezi v zvezi s pravico do družinskega in zasebnega življenja	31
4.2.4. Najboljša praksa 4: verske in konfesionalne dejavnosti ter "službe za duhovno pomoč", povezane s pravico do verske svobode	33
5. Zaključki.....	36
Viri	38
Viri na področju prava in politik	38
Znanstveni viri	39
Priloga I – Vseevropska spletna anketa: vprašanja	41

Priloga II – Sestanki fokusnih skupin: vzorčni vprašalnik	44
--	-----------

Priloga III – Intervjuji z mladimi v zaporu ali v probacijskih okoljih: vprašalnik.....	46
--	-----------

Deliverable 3.1 - Work Package 3 - Field analysis on the individual dimension of youth radicalisation

Sereny je projekt, ki ga sofinancira program Justice Evropske unije, GA št. 101007425. Za vsebino tega priročnika je izključno odgovorna izvajalska skupina projekta in Evropska komisija ne more biti odgovorna za kakršno koli uporabo informacij iz tega priročnika.

Avtorji:

Maria Pia Iadicicco in Angelo Golia (Università degli Studi della Campania "Luigi Vanvitelli"), Paola Maggio (Università degli Studi di Palermo).

Sodelavci:

Università degli Studi di Palermo (Italija);

Avokati i Popullit (Albanija);

Mirovni Inštitut (Slovenija);

Prodos Consulting (Italija);

Universitat de Barcelona - OSPDH (Španija);

Universität für Weiterbildung Krems (Avstrija).

Zahvale

Hvaležni smo vsem nacionalnim upravam zapora in zavodom za prestajanje kazni zapora, ki so sodelovali v naši raziskavi in omogočili partnerjem iz petih držav, vključenih v projekt »Sereny«, da izvedejo terensko raziskavo (fokusne skupine, intervjuji z mladimi zaporniki, zbiranje informacij o radikaliziranih, osumljenih ali mladoletni prestopniki, ki jim grozi radikalizacija). Zahvaljujemo se vsem prvim operaterjem, psihologom, vzgojiteljem, socialnim delavcem, kulturnim mediatorjem, zaporniškemu osebju, direktorjem in zainteresiranim stranem za dragocene vpoglede v (de)radikalizacijo in procese odvajanja znotraj popravnih ustanov, o ozaveščenosti in uporabi na človekovih pravicah temelječih pristopih znotraj zavodov za prestajanje kazni ter o programih za preprečevanje in boj proti tovrstnim pojavom med priporniki.

Zahvaljujemo se tudi naslednjim članom usmerjevalnega odbora družbe Sereny: Alida Lo Coco (redna profesorica za razvojno in pedagoško psihologijo, Univerza v Palermu, Italija, in vodja usmerjevalnega odbora projekta Sereny); profesorica Maria Grazia Lo Cricchio (docentka za razvojno in pedagoško psihologijo, Univerza v Bazilikati, Italija); prof. Ignazio Grattagliano (redni profesor klinične kriminologije in forenzične psihopatologije, Univerza Bari Aldo Moro, Italija); prof. Pasquale Musso (izredni profesor razvojne in pedagoške psihologije, Univerza Bari Aldo Moro, Italija) za podporo raziskovalni skupini v različnih fazah projekta "Sereny".

Seznam kratic

CoE	Svet Evrope (Council of Europe)
CRC	Konvencija o otrokovih pravicah (Convention on the Rights of the Child)
ECHR	Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms)
ECtHR	Evropsko sodišče za človekove pravice (European Court of Human Rights)
EU	Evropska unija (European Union)
FRA	Agencija Evropske unije za temeljne pravice (European Union Agency for Fundamental Rights)
ICCPR	Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (International Covenant on Civil and Political Rights)
ICESCR	Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)

Kazalo slik

1. Vseevropska spletna anketa: vzorec udeležencev po narodnosti.
2. Vseevropska spletna anketa: vzorec udeležencev po strokovnem ozadju.
3. Vseevropska spletna anketa: vzorec udeležencev po spolu.
4. Interakcija med pojmom "mladi odrasli" in "radikalizacija", zbiranje podatkov ter opredelitev priporočil in najboljših praks v zvezi s človekovimi pravicami.
5. Interakcija med sistemsko/strukturno ravno in individualno ravno v strategijah in najboljših praksah v zvezi s preprečevanjem radikalizacije.
6. Priporočilo 1: prednosti manjših zaporov in probacijskih okolij.
7. Vseevropska spletna anketa: zaznan obstoj orodij/programov za preprečevanje radikalizacije med mladimi odraslimi v zaporu.
8. Vseevropska spletna raziskava: zaznana vloga človekovih pravic v strategijah boja proti radikalizaciji v zaporih.
9. Priporočilo 2: koristi institucionalne vpetosti programov usposabljanja.
10. Varstvo človekovih pravic in preprečevanje radikalizacije: prehod s pristopa "z ničelno vsoto" na pristop "s pozitivno vsoto".
11. Najboljša praksa 1: zmanjšanje izolacije.
12. Najboljša praksa 1: alternative izolaciji.
13. Najboljša praksa 2: tveganja ocen na podlagi kazalnikov.
14. Najboljša praksa 2: pravilna uporaba kazalnikov.
15. Najboljša praksa 3: prednosti okrepljenih družinskih vezi.
16. Najboljša praksa 4: prednosti duhovne oskrbe (*'Spiritual help desks'*).

1. Ozadje in splošni cilji projekta SERENY

1.1. Kratka predstavitev projekta SERENY

V skladu s Priporočilom Rec(2006)2 Odbora ministrov Sveta Evrope (CoE) o evropskih zaporniških pravilih¹ je treba vse osebe, ki jim je bila odvzeta prostost, obravnavati s spoštovanjem njihovih človekovih pravic. Člen 45 Resolucije Parlamenta Evropske unije (EU) (2015/2062(INI))² poudarja, da "mora vsak poseben program, namenjen določeni skupini zapornikov, kot so tisti, ki veljajo za radikalizirane, spoštovati enaka merila za človekove pravice in mednarodne obveznosti, kot veljajo za katerega koli zapornika". Poleg tega člen 46 iste resolucije poudarja, da "nehumane razmere v zaporih, slabo ravnanje in prenatrpanost lahko pomenijo dejavnike, ki povečujejo tveganje za radikalizacijo".

Glede na to je cilj projekta "Krepitev pristopov za preprečevanje radikalizacije mladih v zaporskih in probacijskih okoljih," (Sereny), ki ga sofinancira Program Evropske unije za pravosodje (GA št. 101007425), spodbujanje sprejetja učinkovitih, na dokazih temelječih intervencij, povezanih s preprečevanjem procesov radikalizacije med mladimi zaporniki, v okviru katerih se spoštujejo njihove človekove pravice, kot so priznane v mednarodnih instrumentih, instrumentih EU in instrumentih Sveta Evrope. Hkrati si program Sereny prizadeva zagotoviti primarno znanje in podatke o mladih odraslih, ki se radikalizirajo ali postanejo radikalizirani v času prestajanja zaporne kazni in probacije, kar bi prispevalo k opredelitvi intervencijskih praks in pristopov, ki so osnovani na boljšem zavedanju večplastnih in kompleksnih dejavnikov.

Za oblikovanje učinkovitih preventivnih programov je treba ustrezno razumeti posebne potrebe in dejansko situacijo mladih, pri čemer se je treba izogibati osredotočanju le na kriminogene potrebe po zmanjšanju dejavnikov tveganja v zaporih in se namesto tega osredotočiti na prednosti ranljivih mladih, s čimer bi pripomogli k razvoju njihovih pozitivnih identitet in splošne odpornosti. Zato si program SERENY prizadeva zagotoviti boljše razumevanje naslednjih postavk:

- **izzivi, s katerimi se sooča osebje zaporov**, ki sodelujejo v programih preprečevanja radikalizacije mladih odraslih;
- **gonilniki radikalizacije in dejavniki tveganja**, povezani s **specifično starostjo zapornikov**;

¹Priporočilo Rec(2006) 2-rev Odbora ministrov državam članicam o evropskih zaporniških pravilih (ki ga je sprejel Odbor ministrov 11. januarja 2006 na 952. zasedanju namestnikov ministrov ter ki ga je revidiral in spremenil Odbor ministrov 1. julija 2020 na 1380. zasedanju namestnikov ministrov), dostopno na spletni strani: <https://rm.coe.int/090000016809ee581>.

²Resolucija Evropskega parlamenta z dne 5. oktobra 2017 o zaporniških sistemih in pogojih (2015/2062(ini)), dostopna na spletni strani: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0385>.

- **obetavni pristopi** k preprečevanju in zmanjševanju tveganja za radikalizacijo, ki temeljijo na perspektivi spodbujanja človekovih pravic, kar omogoča prenos pravic, ki jih mladim odraslim podeljuje zakon, v njihovo vsakdanje življenje v zaporu.

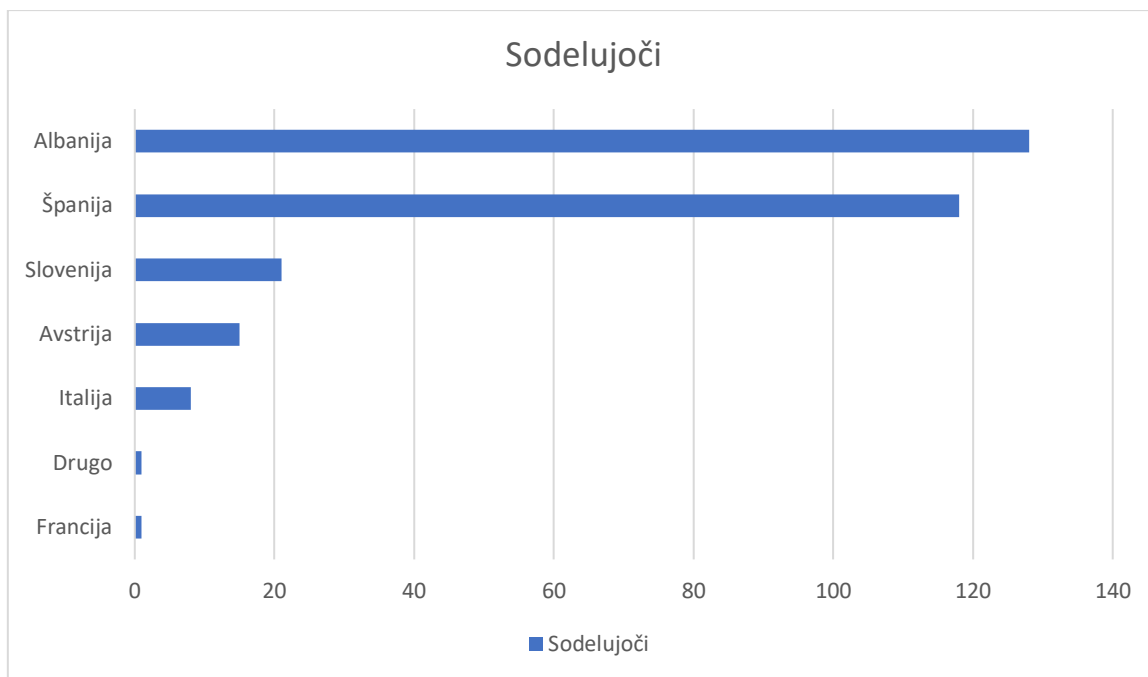
1.2. Ta priročnik: fokus, metodologija in cilji

Projekt SERENY si prizadeva oblikovati in izvajati učinkovite strategije za preprečevanje radikalizacije mladih odraslih v zaporih in probacijskih ustanovah. Prejšnje faze projekta so se osredotočale na makro (zakonodaja, politika) in mezo (upravljanje zaporov, vključene prakse skupnosti) ravni preprečevanja radikalizacije, ta priročnik pa se osredotoča predvsem na individualno razsežnost, pri čemer se podatki zbirajo v zaporih in probacijskih okoljih v Italiji, Avstriji, Španiji, Sloveniji in Albaniji. Ti podporni podatki – tako kvantitativni kot kvalitativni – so bili zbrani na različne načine, in sicer:

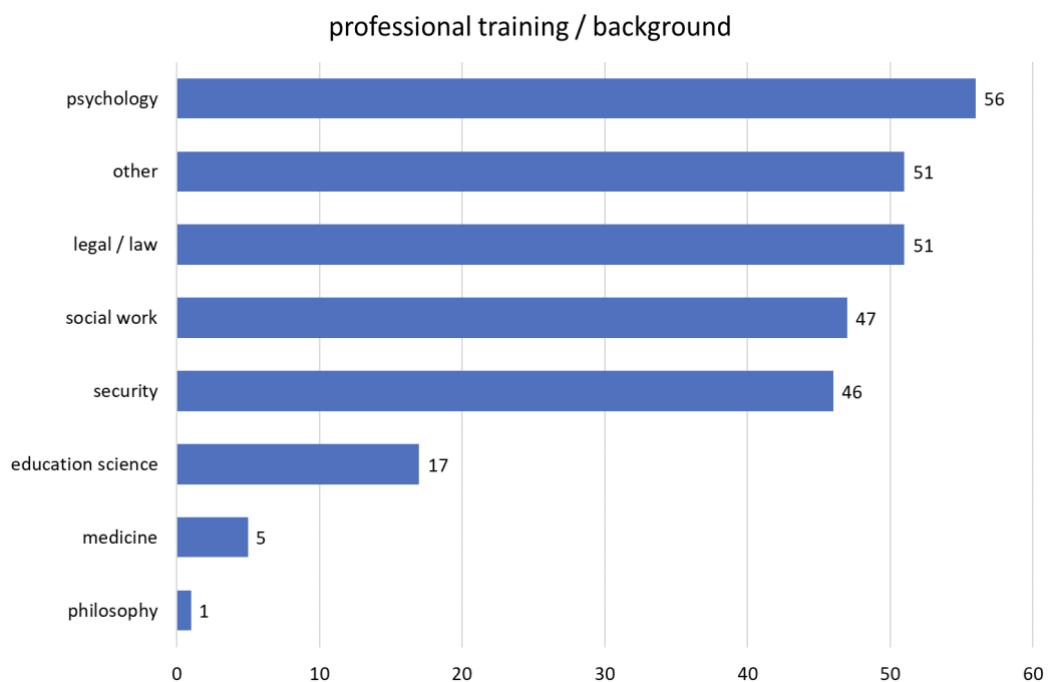
- 1) s pomočjo **vseevropske spletne raziskave**, ki je namenjena zadevnim strokovnjakom, in sicer zaporniškemu in spremljevalnemu osebju (Priloga I);
- 2) **fokusnih skupinah** z zaporskim in probacijskim osebjem (Priloga II);
- 3) prek **intervjujev z ogroženimi mladimi**, ki so jih opravili usposobljeni socialni delavci oziroma izvajalci intervjujev (Priloga III).³

Slika 1 Vseevropska spletna anketa: vzorec udeležencev po narodnosti (pripravil Manfred Zentner, Donau Universität Krems, Oddelek za migracije in globalizacijo)

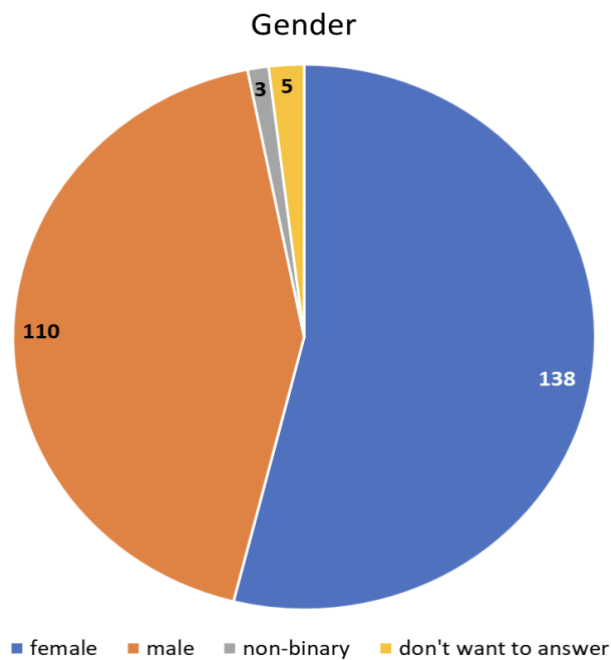
³Podporni podatki k tej študiji so na voljo na zahtevo pri partnerjih programa SERENY. Podatki niso javno dostopni zaradi etičnih in pravnih omejitev, saj vsebujejo informacije, ki bi lahko ogrozile varnost, zasebnost in/ali anonimnost sodelujočih v raziskavi. Treba je poudariti, da sta se količina in kakovost podatkov, zbranih prek spletne ankete, na srečanjih fokusnih skupin in med razgovori, zelo razlikovali med državami in zadevnimi zavodi za prestajanje zaporne kazni v različnih državah. Večina strokovnjakov, ki so sodelovali v spletni anketi, je delala v institucijah v Španiji in Albaniji. Poleg tega so se strokovnjaki, ki so sodelovali v fokusnih skupinah, med seboj zelo razlikovali, pri čemer je prihajalo do asimetrij med analiziranimi državami. V Španiji je le katalonska uprava zavodov za prestajanje zaporne kazni podala svoje soglasje za sestanke fokusnih skupin. Nazadnje je treba omeniti tudi, da raziskovalcem v okviru projekta SERENY ni bilo vedno dovoljeno sklicati sestankov fokusnih skupin (npr. s špansko upravo zavodov za prestajanje zaporne kazni na nacionalni ravni) in/ali neposredno opravljati razgovorov z mladimi odraslimi v zaporih ali v probacijskih okoljih, niti osebno niti ob prisotnosti zapornega osebja (npr. z italijansko in špansko upravo zavodov za prestajanje zaporne kazni). V slednjem primeru so bila vprašanja, zastavljena med razgovori, kadar je bilo to mogoče, reorganizirana tako, da so bila namenjena osebju in strokovnjakom, ki delajo z mladimi zaporniki.

Slika 2 Vseevropska spletna anketa: vzorec udeležencev po strokovnem ozadju (pripravil Manfred Zentner, Donau Universität Krems, Oddelek za migracije in globalizacijo).

Slika 3 Vseevropska spletna anketa: vzorec udeležencev po spolu (pripravil Manfred Zentner, Donau Universität Krems, Oddelek za migracije in globalizacijo)

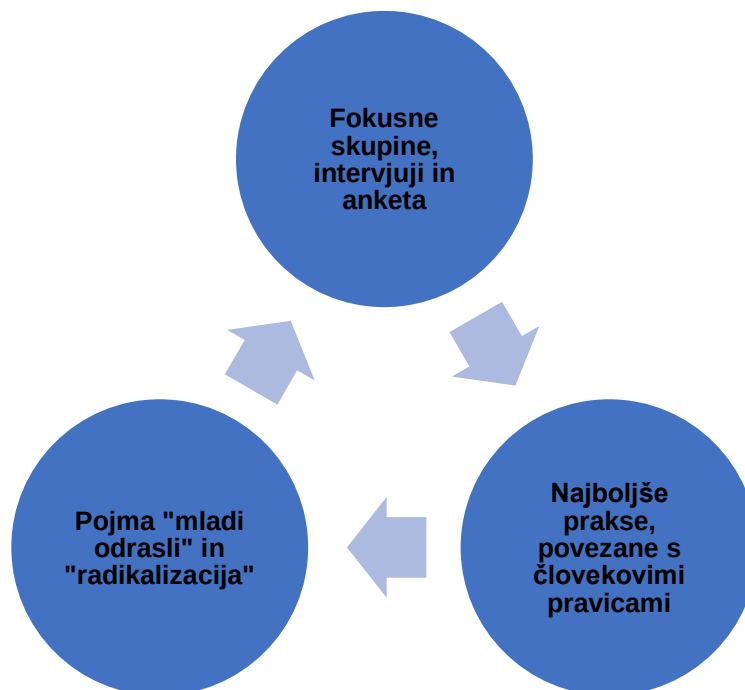
Natančneje je **cilj priročnika ponuditi praktične smernice, predvsem zaporniškemu osebju, pa tudi širšemu občinstvu**, kar vključuje tudi oblikovalce politik in zakonodaje ter upravam zaporov, **za krepitev varstva človekovih pravic mladih odraslih v zaporih**. Z drugimi besedami, priročnik ni namenjen le posameznim uporabnikom, pač pa tudi širši publiki, npr. zaposlenim v upravi zapora. V ta namen na podlagi analize zbranih podatkov podaja priporočila in opisuje nekatere ugotovljene najboljše prakse.

2. Terminologija

Da bi bila uporabljena terminologija čim bolj jasna, **se ta priročnik sklicuje na spodaj navedene delovne opredelitve**. Nekateri od teh izrazov, zlasti "mladi odrasli" in "radikalizacija", vsaj delno zaobhajajo obstoječo zakonodajo in druge predpise, ki veljajo v različnih nacionalnih sistemih. Ta izbira izhaja iz dejstva, da takšni pojmi za oblikovalce zakonodaje in politik niso mišljeni kot avtoritativni, temveč kot skupna terminološka in metodološka podlaga za namene tega priročnika, tj. zbiranje podatkov na sestankih fokusnih skupin, intervjuji z ogroženimi mladimi in vseevropska spletna raziskava. Zato spodaj navedeni pojmi predstavljajo okvir, ki je skupen znanstvenim partnerjem in upravljavcem zaporov, s pomočjo katerega lahko prepoznajo in izmenjujejo svoje izkušnje, najboljše prakse ter s tem povezane omejitve.

Zlasti sta opredelitvi pojmov "mladi odrasli" in "radikalizacija" služili kot podlaga za zbiranje in analizo podatkov ter kot glavni cilj za najboljše prakse, navedene v tem priročniku. To pomeni, da se **analitična stran takšnih pojmov vključi v normativno in obratno**.

Slika 4 Interakcija med pojmom "mladi odrasli" in "radikalizacija", zbiranje podatkov ter opredelitev priporočil in najboljših praks v zvezi s človekovimi pravicami.

2.1 Mladi odrasli

Ena od omejitev različnih oblik zakonodaje, ki trenutno veljajo v državah, v katerih je bila opravljena analiza, je odsotnost skupne, pravno zavezujoče opredelitve "mladega odraslega" kot posebne starostne skupine za obravnavo

v zaporih in preprečevanje radikalizacije.⁴ V različnih državah uporabljajo različne pojme "mladega odraslega" za obravnavo v zaporih ali pa nimajo posebnih pravnih ureditev, ki bi se uporabljale za starostne skupine med mladoletno in odraslo zaporniško populacijo. V tem priročniku se **pojem "mladi odrasli" nanaša na starostno skupino, ki vključuje osebe od polnoletnosti, kar se določi v danem pravnem sistemu, do srednjih dvajsetih let.**

Ta opredelitev **je namenoma določena precej ohlapno**, saj obenem vključuje različne pojme in pravne režime v različnih državah, hkrati pa je še vedno dovolj natančna, da je analitično in normativno uporabna. Ta opredelitev je bila zlasti koristna za sestanke fokusnih skupin z osebjem v zaporih in izvajalci na terenu, ki so glavna podlaga za priporočila za krepitev varstva človekovih pravic v zaporih, kar zadeva ranljive/ogrožene mlade odrasle. Zato je treba **priporočila in najboljše prakse upoštevati predvsem – vendar ne nujno le – v tej starostni skupini.**

2.2. Radikalizacija

Podobno tudi pojem "radikalizacija" v pravno zavezujočih instrumentih običajno ni opredeljen.⁵ Medtem ko so definicije radikalizacije v družboslovni in psihološki literaturi številne in relativno ustaljene,⁶ je sam pojem "radikalizacija" najpogostejše opredeljen v instrumentih "mehkega prava", politikah, vladnih priročnikih in notranjih smernicah.⁷

4 Glej Poročilo o skladnosti med zakonodajo EU/mednarodno zakonodajo v zvezi s človekovimi pravicami in njihovim izvajanjem v 8 analiziranih državah s posebnim poudarkom na mladih odraslih, 2022, na voljo na spletni strani: <https://www.sereny.eu/wp-content/uploads/2022/10/Report-of-national-legislation-frameworks-on-youth-radicalization-programs.pdf>, str. 9.

5Ponovno glej Poročilo o skladnosti med zakonodajo EU/mednarodno zakonodajo v zvezi s človekovimi pravicami in njihovim izvajanjem (op. 4), str. 21.

6Glej npr. Schmid, A. P., "Radicalization, De-Radicalization, Counter-Radicalization: A Conceptual Discussion and Literature Review", *Mednarodni center za boj proti terorizmu – Haag* 4, št. 2, 2013, str. 5-6; Dandurand, Y., "Social inclusion programmes for youth and the prevention of violent extremism", v: M. Lombardi et al. (uredniki), *Countering radicalisation and violent extremism among youth to prevent terrorism*, Amsterdam, Nizozemska. IOS Press, str. 23–36; Maskaliūnaitė, A., "Exploring the theories of radicalisation", v: *International Studies - Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, 17, 2015, str. 9–26; Christmann, K., "Preventing religious radicalisation and violent extremism: A systematic review of the research evidence". ZK: Youth Justice Board for England and Wales, 2012; Iannello, N.M. et al., "Radicalization in Correctional Systems: A Scoping Review of the Literature Evaluating the Effectiveness of Preventing and Countering Interventions", *Journal for Deradicalization*, št. 34, 2023, str. 177-210.

7 Glej npr. Svet Evropske unije, Strategija Evropske unije za boj proti radikalizaciji in novačenju za terorizem, 14781/1/05, razl. 1, JAI 452 ENFOPOL 164 COTER 81, 24. november 2005; Strokovna skupina Evropske komisije o nasilni radikalizaciji, "Procesi radikalizacije, ki vodijo do terorističnih dejanj", poročilo, 2008, str. 7: "socializacija do ekstremizma, ki se kaže v terorizmu"; Evropska komisija, Sporočilo o novačenju teroristov – Obravnavanje dejavnikov, ki prispevajo k nasilni radikalizaciji, COM/2005/0313 final, 2015, str. 2: "pojav ljudi, ki sprejemajo

V tem priročniku se pojem "radikalizacija" navezuje na proces, v okviru katerega posamezniki sprejmejo ekstremistična prepričanja, s katerimi se krepí njihova pripravljenost za uporabo nasilnih sredstev za doseganje družbenih sprememb ali, splošneje, pričakovanega izida. Tudi v tem primeru je delovna definicija razmeroma široka. Vključuje različna stališča (verska, politična, kriminalna) glede radikalizacije, obenem pa še naprej ostaja analitično uporabna.⁸

Opredelitvi pojmov "mladi odrasli" in "radikalizacija" sta služili kot podlaga za zbiranje in analizo podatkov ter kot glavni cilj za najboljše prakse, ki jih vsebuje ta priročnik. To pomeni, da analitična plat takšnih pojmov prispeva k normativni in obratno.

2.3. Zaporska uprava

V tem priročniku se pojem "zaporska uprava" nanaša na sklop javnih organov in postopkov, ki so zadolženi za izvrševanje kazni in upravljanje življenjskih razmer storilcev kaznivih dejanj v prevzgojnih ustanovah, njihovo rehabilitacijo ter njihove odnose s samim osebjem navedenih prevzgojnih ustanov.

2.4. Zaporske ustanove

V tem priročniku se pojem "zaporska ustanova" navezuje na državni zapor, zavod za prestajanje zaporne kazni zopora ali drug zaporniški zavod, popoljševalni center, skupnostni popoljševalni center, popoljševalno kmetijo, državno popoljševalnico ali prevzgojni center, ki je v lasti države, s katerim upravlja država, ki ga ima v najemu država, ki ga nadzoruje država ali ki ima sklenjeno pogodbo z državo.

mnenja, poglede in ideje, ki bi lahko vodili do terorističnih dejanj"; Odbor regij, Boj proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu: Preprečevalni mehanizmi na lokalni in regionalni ravni, mnenje, 16. junij 2016, str. 4: "pojav ljudi, ki menijo, da je uporaba nasilja legitimna in/ali ki sami uporabljajo nasilje, da bi dosegli svoje politične cilje, ter ki spodbijajo demokratični pravni red in temeljne pravice, na katerih temelji"; Lenos, S. et al., Center odličnosti RAN, Priročnik RAN o obvladovanju polarizacije, naknadno poročilo, julij 2017, str. 5: "proces, v okviru katerega posameznik prevzame ekstremistične politične, družbene ali verske ideje in težnje, ki nato služijo zavračanju raznolikosti, strpnosti in svobode izbire ter legitimirajo kršenje pravne države in uporabo nasilja nad lastnino in ljudmi".

8 Izjema je bilo srečanje fokusne skupine s člani osebja katalonske uprave zavodov za prestajanje kazni, kjer tako imenovani *Proderai* (Protokol za preprečevanje, odkrivanje in posredovanje islamističnih procesov radikalizacije), ki ga uporablja *Mossos d'Esquadra* (katalonska policija), takole opredeljuje radikalizacijo v nasprotju z verskim fundamentalizmom: "verski fundamentalizem pomeni sprejemanje dogme, ki ureja vse vidike življenja, pogosto navaja strogo tolmačenje in posledično kritično nastopa v odnosu do kakršnega koli odstopanja od doktrin in praks, ki veljajo za bistvene. Nasprotno pa islamistično radikalizacijo vedno spremlja nestrpen odnos do idej ali prepričanj, ki se razlikujejo od lastnih idej ali prepričanj posameznika. Ko ta nestrpnost opravičuje nasilna dejanja v različnih oblikah ali jo spremljajo takšna nasilna dejanja v različnih oblikah, govorimo o nasilni islamistični radikalizaciji.

3. Povzetek analiz

Prejšnje faze (analize na makro in mezo ravni) projekta SERENY so omogočile dragocene vpogleds za pripravo tega priročnika.⁹ Ti vpogledi so izhajali iz analize pisnih virov, ki je zajemala zakonodaje ter organizacijske in institucionalne značilnosti analiziranih držav. Analizirane države so bile Italija, Avstrija, Španija, Slovenija, Nemčija, Francija in Belgija. Navedeni vpogledi niso koristni le za oblikovalce politik in zakonodajalce, temveč služijo tudi kot uporabno izhodišče pri dejavnostih, ki vključujejo sestanke fokusnih skupin in razgovore, pa tudi pri pripravi odgovorov na ankete, priporočil in najboljših praks. Zato so na tem mestu na kratko povzeti vpogledi in z njimi povezana priporočila iz takšnih predhodno izpeljanih faz.

3.1 Pravo EU/mednarodno pravo v zvezi s človekovimi pravicami in njegovo izvajanje

Prvi rezultat je bilo poročilo, ki se je osredotočalo na skladnost nacionalne zakonodaje z evropskimi in mednarodnimi pravnimi standardi na področju obravnave mladih odraslih v zaporu z namenom preprečevanja radikalizacije. V tem kontekstu so bili posebej opredeljeni nekateri pogosti problematični vzorci:

- **"Reaktivna" narava relevantnih strategij**, zlasti vpliv dogodkov, kot so teroristični napadi, na njihovo sprejetje.
- **Osredotočenost na džihadistično radikalizacijo**, pri čemer so bile popolnoma spregledane druge oblike radikalizacije, kar s seboj prinaša tudi tveganje prekomernega stigmatiziranja in prekomernega zatiranja legitimnih izrazov verske svobode.¹⁰
- **Splošna odsotnost pravno zavezujočih opredelitev pojma "radikalizacija"**, ki potencialno ogroža pravice zapornikov in povzroča težave za osebe v zavodih za prestajanje zaporne kazni in na sodiščih.
- **Pravna nepreglednost in negotovost**, ki izhajata iz dejstva, da materialni pravni okviri pretežno temeljijo na upravnih navodilih,

⁹Ponovno glej Poročilo o skladnosti med zakonodajo EU/mednarodno zakonodajo v zvezi s človekovimi pravicami in njihovim izvajanjem (op. 4); v: "Na dokazih osnovana priporočila oblikovalcem politik za oblikovanje in izvajanje intervencij za preprečevanje radikalizacije mladih odraslih v zaporih probacijskih okoljih", na voljo na spletnem naslovu: <https://www.sereny.eu/wp-content/uploads/2022/10/D2.4-Evidence-based-recommendations-for-policymakers.pdf>.

¹⁰ Za novejšs spremembe politike EU za boj proti radikalizaciji glej Bąkowski, P., "Služba Evropskega parlamenta za raziskave - EPRS, poglobljena analiza. Preprečevanje radikalizacije v Evropski uniji: Kako se je razvijala politika EU", PE 739.213 – november 2022, str. 14-16.

okrožnicah in podobnih instrumentih "mehkega prava" ali negotovem pravnem statusu.

- Splošna **odsotnost posebnih ukrepov, prilagojenih mladim odraslim.**
- **Decentralizirane strategije socialnega vključevanja in programov** usposabljanja, ki se opirajo na ad hoc pobude, ki jih pogosto izvajajo zasebni in/ali tretji akterji.

Glede na to so bile v poročilu poudarjene **težave** na področju učinkovitosti ukrepov v posameznih državah, kar je povezano z **dejanskimi proračunskimi naložbami** v stabilne programe za preprečevanje radikalizacije. Poročilo je tudi poudarilo, da številne omejitve trenutno veljavnih režimov izhajajo iz pristopa preprečevanja kriminala in **ničelnega tveganja**, sprejetega v večini držav, ki preprečevanje radikalizacije večinoma obravnava kot vprašanje (nacionalne) varnosti. V poročilu je navedenih nekaj **preliminarnih strategij in najboljših praks**:

- Vzpostavitev **pravno zavezujočih opredelitev v relevantni primarni zakonodaji.**
- Krepitev **procesnih, predvsem sodnih jamstev za zapornike.**
- Raziskovanje in izvajanje strategij obravnavanja, s katerimi bi se presegalo pristope preprečevanja kaznivih dejanj, **zlasti pristope, ki temeljijo na ranljivosti.**
- Vzpostavitev in/ali krepitev strategij restorativne pravičnosti in demokratične vključenosti.
- Stabilizacija in krepitev sredstev za specializirano osebje v prevzgojnih ustanovah.

3.2. Priporočila za oblikovalce politik

Drugi rezultat je oblikovalcem politik zagotovil nadaljnja priporočila. Na podlagi vpogledov iz najboljših praks in rezultatov raziskav Mreže za ozaveščanje o radikalizaciji (RAN)¹¹ je bilo priporočeno izvajanje:

- politik, namenjenih preprečevanju in boju proti radikalizaciji v zaporu, ki morajo temeljiti na dokazih in morajo biti tudi zasnovane v smislu postopnega prilagajanja evolutivnemu značaju pojava.
- programov, ki jasno določajo, kako je mogoče meriti njihove dosežke.
- odstopanja od politike ničelnega tveganja.

¹¹ Glej vire, ki so na voljo na spletnem naslovu: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalization-awareness-network-ran/collection-inspiring-practices_en.

- primarnih, sekundarnih in terciarnih preventivnih intervencij, namenjenih izboljšanju odnosa med zapornikom in upravo zapora in s tem tudi z državo, vezi z družinami, povezav z zunanjim svetom ter dobrih odnosov med zaporniki in osebjem v zaporu.

V tem okviru so priporočila za oblikovalce politik poudarila tudi potrebo po:

- krepitvi socialnega dela in psihološke oskrbe zapornikov pri preprečevanju radikalizacije, saj morata rehabilitacija in reintegracija v teh primerih zajemati širšo paleto vidikov in pogosto vključevati popolno preoblikovanje identitete in nove zgodbe posameznika.
- Smiselno bi bilo razmisliti o mentorskih programih za delo s posamezniki, za katere obstaja posebej veliko tveganje, zlasti s tistimi, ki so nagnjeni k ekstremizmu.
- programih in strategijah, ki temeljijo na posebnih potrebah in kulturnih značilnostih zapornikov, s krepitvijo storitev medkulturne mediacije v zaporu.
- tesnejšem sodelovanju na nacionalni, regionalni in globalni ravni z javnimi institucijami, organizacijami civilne družbe, akademsko in znanstveno skupnostjo ter različnimi verskimi skupnostmi. Pri razmišljanju o teh oblikah sodelovanja bi bilo treba upoštevati institucionalno zapletenost decentraliziranih držav. Natančneje to pomeni, da so dobre lokalne prakse restorativne pravičnosti, ki so se izvajale pri strogo varovanih zapornikih, ki so člani terorističnih združenj, pokazale, da je dialog z lokalnimi skupnostmi uspešna strategija pri ustvarjanju socialnih povezav z referenčnimi konteksti.¹² Cilj restorativnih programov je pogosto zastavljen širše kot le deradikalizacija posameznikov, saj si prizadevajo za vzpostavitev mirnega dialoga in pozitivnega miru v določenem kontekstu. Prvič, pri krepitvi miru in deradikalizaciji na štiri oči sodelujejo tudi nekdanji zaporniki, ki so se pred časom znašli v enaki situaciji; drugič, uporabljajo se programi za doseganje sprave (pri katerih je poudarek na žrtvah); tretjič, uporabljajo se pristopi za vključevanje skupnosti. To kaže na potrebo po tem, da je treba izhodne procese umestiti v družbeni kontekst in v kontekst skupnosti, v katero se bodo integrirali nekdanji zaporniki.¹³

12 Glej še posebej Evropska komisija, Generalni direktorat za migracije in notranjo varnost, Ocena vpliva in učinkovitosti kampanj za boj proti terorizmu in alternativnih kampanj, ki izhajajo iz programa CSEP, katerih namen je preprečiti radikalizacijo, ki vodi v nasilni ekstremizem in terorizem – Končno poročilo, oktober 2022 (https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2023-01/CSEP%20final%20report_en.pdf).

13 Zbirka pristopov in praks RAN, Collections, 2019, str. 133 (https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files_en?file=2021-05/ran_collection-approaches_and_practices_en.pdf); *Potencial popravljalne (restorativne) pravice v primerih nasilnega ekstremizma in terorizma*, 2021, (<https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalization-awareness-network-ran/publications/potential->

- Politike segregacije v zaporih se morajo uporabljati le izjemoma. Ne sme se jih konfigurirati kot samodejni ukrep za obravnavanje radikalizacije, zlasti zaradi negativnega vpliva, ki ga imajo na človekove pravice zapornikov.

Zadnji sklop priporočil za oblikovalce politik je bil namenjen posebej upravam zavodov za prestajanje zaporne kazni. Priporočeno je bilo zlasti naslednje:

- Izboljšanje preglednosti dostopa do informacij v zvezi s preprečevanjem radikalizacije v zaporu.
- Krepitev javnega nadzora, tudi za namene demokratičnega nadzora.
- Izvajanje programov usposabljanja za zaporsko osebje o celovitih pristopih k radikalizaciji, ki presegajo oceno tveganja radikalizacije v zaporu.

restorative-justice-cases-violent-extremism-and-terrorism-2021_en); Biffi, E., "The role of restorative justice in prevention and response to violent extremism", naknadno poročilo, Center odličnosti RAN, 2020, dostopno na spletnem naslovu: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalization_awareness_network/ran-papers/docs/ran_rvt-exit_role_of_justorative_dublin_3-4_122019_en.pdf ; Chapman, T., "Nobody has ever asked me these questions": Engaging restoratively with politically motivated prisoners in Northern Ireland", v: O. Lynch & Argomaniz, J. (ur.), *Victims and perpetrators of terrorism: Exploring identities, roles and narratives*, Routledge, str. 181-196; Clubb, G., & Tapley, M., *Conceptualizing de-radicalisation and former combatant reintegration in Nigeria*, v: *Third World Quarterly*, 39(11), 2018, str. 2053-2068.

4. Priporočila in najboljše prakse za krepitev varstva človekovih pravic, kar zadeva mlade odrasle

4.1. Vpliv sistemskih pogojev na strategije na individualni ravni

Ta priročnik se osredotoča na individualno razsežnost varstva človekovih pravic v zaporih in med probacijo. Vendar pa sta makro in mezo raven, ki sta na splošno sistemski, še naprej pomembni tudi v tem kontekstu. Glede na to, da priročnik ni namenjen le posameznim zaposlenim v zaporskem sistemu, ampak tudi, širše, upravam zavodov za prestajanje zaporne kazni, je prva točka, ki jo je treba posebej poudariti, tesna povezava med posameznimi in sistemskimi ravni. Posamezne rešitve in najboljše prakse ne morejo ne nadomestiti ne izravnati sistemskih pomanjkljivosti.

Podatki, zbrani s pomočjo ankete, razgovorov in sestankov fokusnih skupin, so poudarili potrebo po obravnavi strukturnih problemov kazenskih sistemov pri izboljšanju varstva človekovih pravic na individualni ravni. Učinkovite strategije in najboljše prakse na individualni ravni se lahko uspešno izvajajo le pod določenimi sistemskimi/strukturnimi pogoji, od katerih mnogi ne zadevajo nujno specifičnega vprašanja preprečevanja radikalizacije, ampak na splošno vplivajo na varstvo človekovih pravic v kazenskih sistemih. Udeleženci fokusnih skupin so poudarili, da je pomanjkanje sredstev ena od težav, s katerimi se srečujejo, skupaj z odsotnostjo stalnega usposabljanja, ki bi jim omogočilo spopadanje z izzivi radikalizacije. **Učinkovite strategije proti radikalizaciji, ki se osredotočajo na dejavnosti vključevanja zapornikov različnih narodnosti, veroizpovedi in etničnosti, so na primer odvisne od ustreznega zaposlovanja in usposabljanja kulturnih mediatorjev v zavodih za prestajanje kazni.**

Slika 5 Interakcija med sistemsko/strukturno ravnjo in individualno ravnjo v strategijah in najboljših praksah v zvezi s preprečevanjem radikalizacije.

4.1.1. Priporočilo 1: manjši zaporji in probacijska okolja

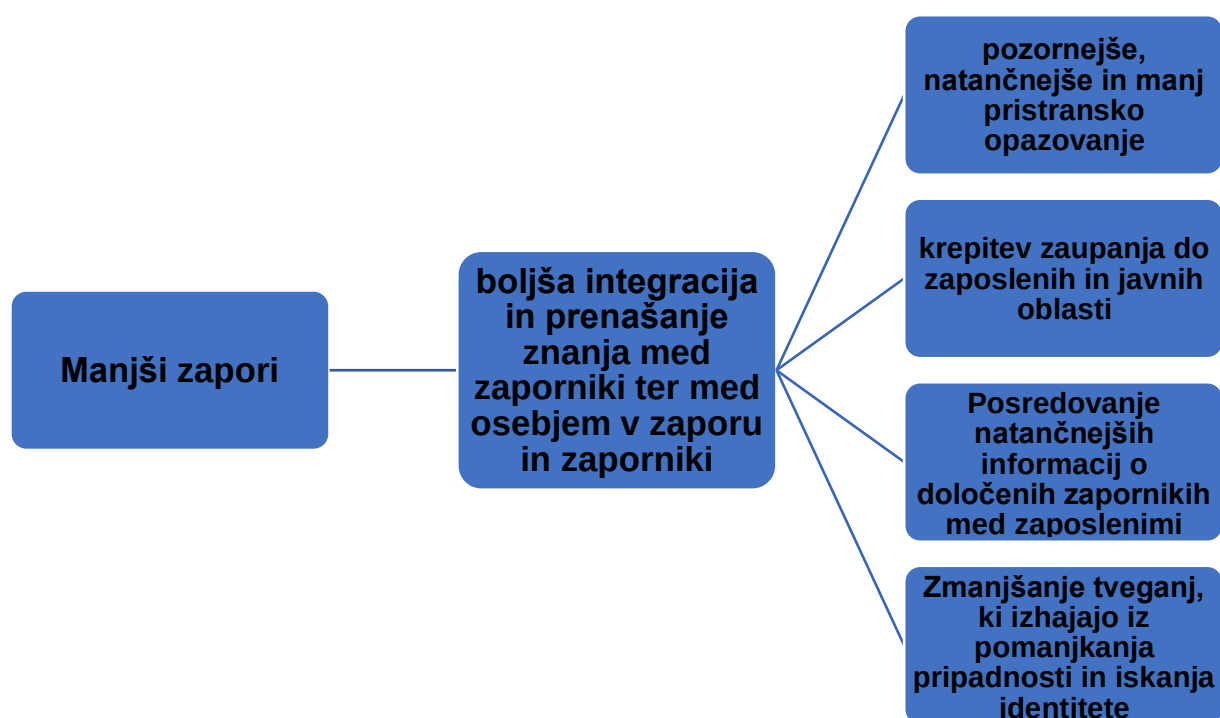
Prenatrpanost in premajhno število zaposlenih sta dobro znana sistemska problema v številnih kazenskih sistemih, ki lahko privedeta do kršitev prava človekovih pravic, zlasti **člena 3 EKČP (Prepoved mučenja)**. Na individualni ravni prenatrpanost in premajhno število zaposlenih v zavodih za prestajanje kazni zapora ter probacijskih okoljih vplivata na konkretne možnosti zaposlenih, ki neposredno delajo z zaporniki, da učinkovito opravljajo svoje naloge.

Poleg težav, ki izhajajo iz prenatrpanosti/premajhnega števila zaposlenih, je pomembna tudi **velikost zapora, saj vpliva na možnost uspešnega izvajanja strategij rehabilitacije in boja proti radikalizaciji**. S seboj to prinese vsaj štiri potencialne prednosti:

- **pozornejše, natančnejše in manj pristransko opazovanje s strani zaposlenih, ki neposredno delajo z zaporniki**. Po eni strani to **zmanjšuje tveganje za napačno razlago** vedenja zapornikov, ki lahko izhaja iz pristranskosti zaposlenih; po drugi strani pa se tako **izboljšuje sposobnost pravilnega odkrivanja pomembnih kazalnikov dejanskega procesa radikalizacije**, izhajajoč iz razumevanja, da se lahko ti tekom prestajanja zaporne kazni spreminjajo in razvijajo.

- **Krepitev zaupanja zapornikov v zaposlene pa tudi v odnosu do javnih oblasti.**
- **Posredovanje natančnejših informacij iz prve roke o določenih zapornikih med zaposlenimi z različnimi izobrazbenimi ozadji in vlogami v zaporu, kar omogoča multidisciplinarne pristope, ki so ključni za zmanjšanje pristranskega ocenjevanja tveganj za radikalizacijo.**
- **Zmanjšanje tveganj za radikalizacijo, ki izhajajo iz pomanjkanja občutka pripadnosti in iskanja identitete.**

Slika 6 Priporočilo 1: prednosti manjših zaporov in probacijskih okolij.

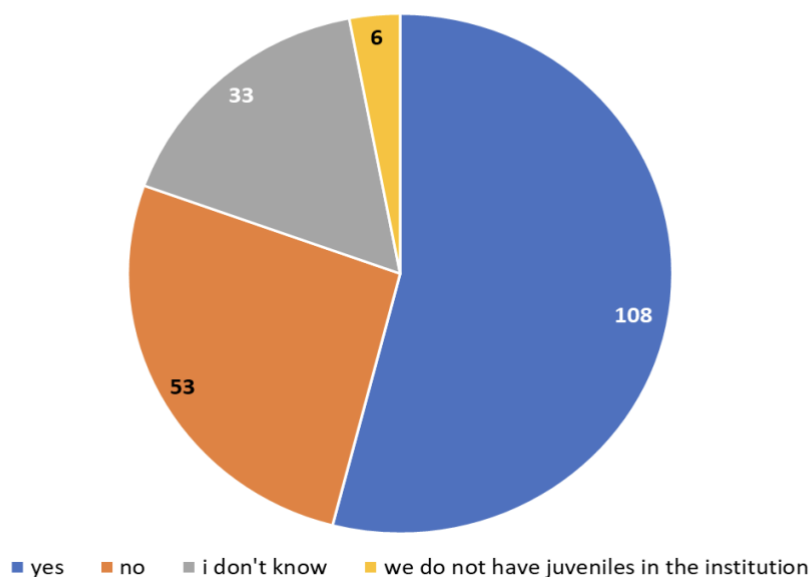
4.1.2. Priporočilo 2: institucionalna vpetost usposabljanja

V kazenskih sistemih analiziranih držav trenutno obstaja **več vrst programov usposabljanja na področju človekovih pravic in preprečevanja radikalizacije**, ki so namenjeni osebju v zaporih, zlasti v tistih, kjer obravnavajo mlade odrasle. Vendar takšne programe pogosto vodijo organizacije in mreže, ki niso institucionalen del uprav zavodov za prestajanje kazni. Poleg tega običajno vključujejo le izbrano število zaposlenih, ki delajo z zaporniki. Gre tudi za programe usposabljanja, ki so še vedno v fazi zasnove ali pa so obravnavani kot eksperimentalni, izredni ali kontingentni. Učinkovita uporaba znanj, pridobljenih med takim usposabljanjem in z njim povezanim ocenjevanjem, se pogosto ne šteje za pomemben dejavnik pri ocenjevanju dela in možnosti za

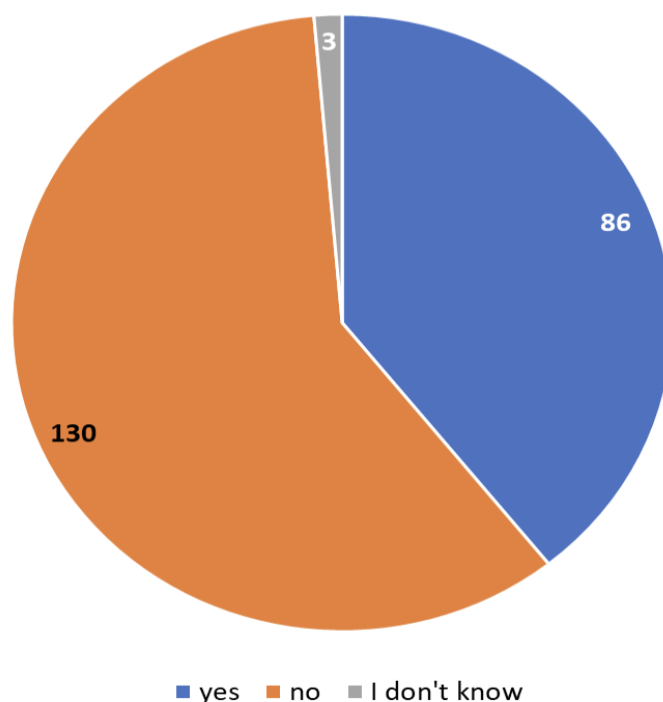
karierno napredovanje zaposlenih, ki se teh izobraževanj udeležijo. Z drugimi besedami, **programi preprečevanja radikalizacije in usposabljanja na področju človekovih pravic so najpogostejše institucionalno ločeni od zaporskega sistema.**

Slika 7a Vseevropska spletna anketa: zaznan obstoj orodij/programov za preprečevanje radikalizacije med mladimi odraslimi v zaporu: a) Ali obstajajo posebna orodja ali programi, ki so namenjeni preprečevanju radikalizacije med mladimi odraslimi v zaporih? b (pripravil Manfred Zentner, Donau Universität Krems, Oddelek za migracije in globalizacijo).

Are there specific tools or programs to address the prevention of radicalization among young adults in prison?

Have you received training on detecting signs of radicalization in prisons?

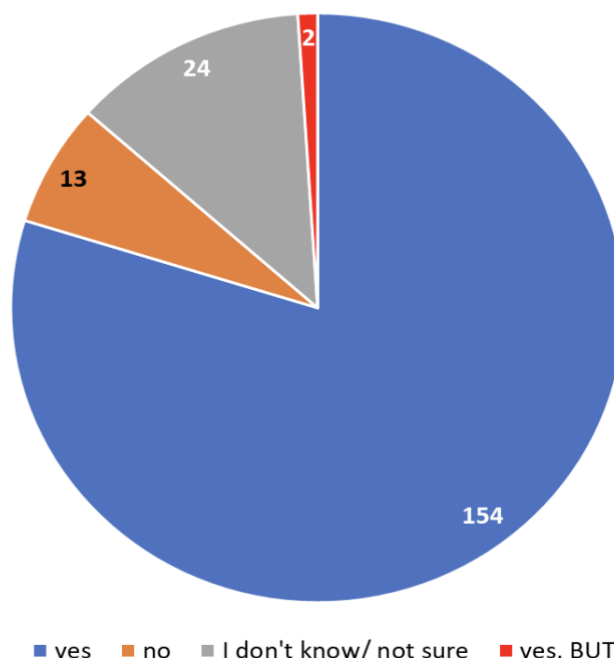

Slika 7b Vseevropska spletna anketa: zaznan obstoj orodij/programov za preprečevanje radikalizacije med mladimi odraslimi v zaporu: b) Ali ste prejeli usposabljanje za zaznavanje znakov radikalizacije v zaporu? (pripravil Manfred Zentner, Donau Universität Krems, Oddelek za migracije in globalizacijo).

Podatki iz anket in fokusnih skupin dejansko kažejo, da so **pozitivni učinki takšnih programov pogosto še vedno omejeni**. Zaposleni včasih **ne razumejo, kako velika je neposredna pomembnost usposabljanja na področju človekovih pravic za preprečevanje radikalizacije**. V zvezi s tem pogosto dojemajo sodelovanje v takšnih programih kot zgolj dolžnost, ki jo morajo izpolniti, saj menijo, da nimajo nikakršne povezave z njihovimi dejanskimi nalogami in da v dejanskih situacijah niso koristni, ali pa se jim zdi, da so z njihovimi dejanskimi nalogami povezani le v omejenem obsegu. Čeprav se večinoma zavedajo, da takšni programi obstajajo, včasih ne morejo niti z gotovostjo trditi, ali so v njih že sodelovali ali ne, in o čem so ti programi govorili. Najpomembneje pa je, da o človekovih pravicah pogosto govorijo na način, ki daje vtis, da gre za nekakšen kompromis med njihovim spoštovanjem in varnostjo ter kaznovalnimi nameni.

Slika 8 Vseevropska spletna anketa: zaznana vloga človekovih pravic v strategijah za boj proti radikalizaciji v zaporu: Ali igrajo vidiki človekovih pravic vlogo pri ukrepih za obravnavo radikalizacije v zaporu? (pripravil Manfred Zentner, Donau Universität Krems, Oddelek za migracije in globalizacijo).

Are human rights part of the measures to deal with radicalization in prisons?

Nasprotno pa nekatere od najbolj pozitivnih izkušenj, pridobljene iz podatkov v raziskavi, prihajajo iz organizacijskih okolij, v katerih so interno zagotovljene različne vrste usposabljanj. Z drugimi besedami, ne gre le za vzpostavitev in ustrezno financiranje/oblikovanje programov usposabljanja, temveč tudi za **institucionalno vpetost**. Nekateri programi svoje cilje dosegajo le deloma, a ne le zato, ker so premalo financirani ali ker gre za kontingentne programe, enkratne narave. Na globlji ravni delavci v zaporih in probacijskih okoljih pogosto ne zaznavajo znanja in veščin, pridobljenih s takšnimi programi, kot del temeljnega usposabljanja, potrebnega za opravljanje njihovih nalog in dela. Tako kot v vsaki organizacijski strukturi je tudi vedenje posameznih posameznikov tesno vpeto v mreže družbenih odnosov znotraj njihove institucije.

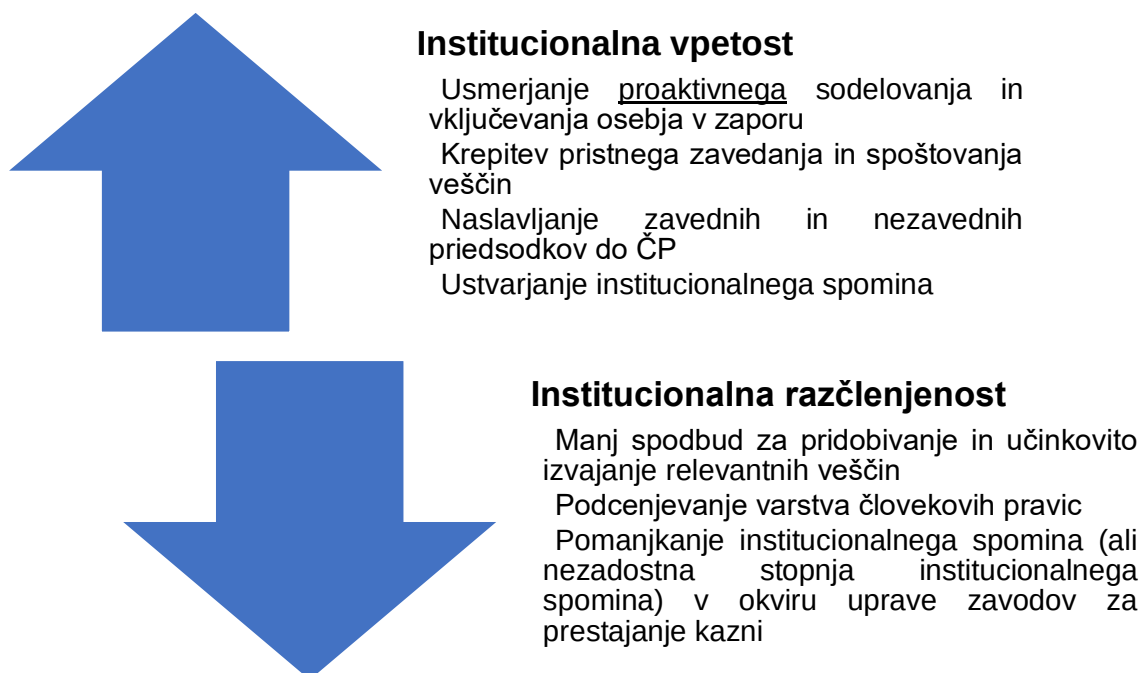
Zatje za namene varstva človekovih pravic pomembno, ali so mobilizirani viri in postopki ter s tem povezane ocene/nadaljnji ukrepi notranji ali zunanji za organizacijo, v kateri delujejo zaporski in probacijski uslužbenci. Avtentično zavedanje vrednosti človekovih pravic, okrepljeno z notranjimi spodbudami, je ključno za ustvarjanje okolja, v katerem lahko zaporniki in osebje uprave zavoda za prestajanje kazni dosežejo končne cilje rehabilitacije in, natančneje, preprečevanja radikalizacije, zlasti ogroženih posameznikov, kot so mladi odrasli.

Ti podatki poudarjajo potrebo po učinkovitejših programih usposabljanja, v katere bi bilo vključeno večje število strokovnjakov z različnimi ozadji in usposobljenostjo. Ta potreba je bila izražena tudi v anketi in na sestankih fokusnih skupin z osebjem v zaporih. Gre še za en primer tega, kako lahko vprašanja na makro in mezo ravni neposredno vplivajo na mikro/individualno raven. Izmenjava/kroženje informacij in znanja med nadnacionalnimi in nadinstitucionalnimi mrežami še vedno ostaja ključnega pomena, **uprave zavodov za prestajanje zaporne kazni pa bi morale vključiti programe usposabljanja in s tem povezane nadaljnje ukrepe v običajne, "vsakodnevne" postopke izbire, napredovanje in načrtovanje poklicne poti zaposlenih na podlagi notranjih postopkov ocenjevanja in revizije.**

Institucionalna vpetost s seboj prinaša vsaj štiri potencialne koristi, saj ustvarja konkretne spodbude za osebje v zaporih in probacijskih okoljih:

1. usmerjanje **proaktivnega sodelovanja in vključevanja** osebja v zaporu v programe usposabljanja.
2. krepitev **pristnega zavedanja in spoštovanja človekovih pravic**, zlasti ko gre za strategije, povezane s preprečevanjem radikalizacije.
3. **nasprotovanje zavednim in nezavednim predsodkom**, usmerjenim proti varstvu človekovih pravic, ki so s strani zaposlenih lahko zaznavane kot "preobširne".
4. **ustvarjanje institucionalnega spomina najboljših praks** v okviru uprave zavodov za prestajanje zaporne kazni.

Slika 9 Priporočilo 2: koristi institucionalne vpetosti programov usposabljanja.

4.2 Človekove pravice in preprečevanje radikalizacije v zaporih in probacijskih okoljih: prehod s pristopa "z ničelno vsoto" ('zero-sum approach') na pristop "s pozitivno vsoto" ('positive-sum approach') V prejšnjem poglavju smo izpostavili vpliv sistemskih stanj na individualno raven. V njem so podana tudi priporočila za povezane strategije, ki naj jih izvajajo uprave zavodov za prestajanje kazni.

Ko govorimo o individualni ravni, pa podatki iz raziskave kažejo, da še danes, tudi na ravni osebja v zaporskih ustanovah, obstaja **težnja – ki pogosto sicer ni izrecno izrečena ali drugače izražena – v skladu s katero se višja raven varstva človekovih pravic dojema kot nasprotujoča potrebam preprečevanja radikalizacije (pristop "z ničelno vsoto")**. Pomembno je, da se s tem dojetjem včasih strinjajo tudi zaporniki sami, ki pogosto menijo, da je posvečanje prevelike pozornosti področju človekovih pravic s strani osebja v zaporih znak njihove "šibkosti".

Nasprotno pa je ključnega pomena poudarjanje dejstva, da se **učinkovito preprečevanje radikalizacije in varstvo človekovih pravic medsebojno krepiata. Ekstremistične naracije je mogoče preprečiti s spoštovanjem človekovih pravic in načel pravne države varstva med izvajanjem ukrepov**. Tovrstna naravnost pogosto vključuje enostranske predstave o "prijateljih" in "sovražnikih". Z drugimi besedami, **bistveno je poudariti strategije, ki temeljijo na pristopu "s pozitivno vsoto"**.

Slika 10 Varstvo človekovih pravic in preprečevanje radikalizacije: prehod s pristopa "z ničelno vsoto" na pristop "s pozitivno vsoto".

Zato ta razdelek vsebuje najboljše prakse, ki so se pokazale ob pregledu podpornih podatkov v zvezi z naborom človekovih pravic, pri čemer kot

glavni normativni referenčni točki ohranja Evropsko konvencijo o človekovih pravicah (EKČP) in Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (MPDPP) (seveda pa je treba poudariti, da ne gre za izčrpen seznam):

1. prepoved mučenja ter nečloveškega in ponižujočega ravnanja (člen 3 EKČP in člen 7 MPDPP)
2. "ni kazni brez zakona" (člen 7 EKČP in člen 15 MPDPP)
3. pravica do družinskega in zasebnega življenja (člen 8 EKČP in člen 24 MPDPP)
4. pravica do verske svobode (člen 9 EKČP in člena 4 ter 18 MPDPP)

4.2.1. Najboljša praksa 1: zmanjšanje izolacije v zvezi s prepovedjo mučenja ter nečloveškega in ponižujočega ravnanja

V mnogih sistemih za prestajanje zaporne kazni so **zaporniki – tudi mladi odrasli – za katere se domneva ali sumi, da jim grozi radikalizacija, podvrženi strožji obravnavi v zaporu**, ki pogosto vključuje izolacijo in oddajo v samico. Takšni ukrepi se pogosto izvajajo kot disciplinske sankcije zaradi kršitve pravil v zaporu in se pogosto spremenijo v "enostavne" načine za zmanjšanje stika zapornikov s potencialnimi viri radikalizacije.

Ukrep samice sam po sebi ni v nasprotju s členom 3 EKČP, vendar je to, ali tak ukrep spada v okvir prepovedi mučenja in ponižujočega ravnanja, odvisno od posebnih pogojev, strogosti ukrepa, njegovega trajanja, zasledovanega cilja in njegovih učinkov na zadevno osebo.¹⁴ **Zato se z uporabo takšnih ukrepov in podobnega disciplinskega ravnanja v konkretnih primerih pogosto tvega kršitev prepovedi mučenja, nečloveškega in ponižujočega ravnanja v skladu s členom 3 EKČP in členom 7 MPDPP, zlasti ko gre za duševno zdravje, socializacijske zmogljivosti in možnosti rehabilitacije zapornikov. Če se zapornike s takimi ukrepi izolira iz njihovega družbenega okolja in se jih izključi iz dejavnosti resocializacije, tako znotraj kot zunaj zaporskih ustanov, s tem tvegamo sprožitev ali okrepitev procesov radikalizacije, zlasti ko gre za posebej ranljive ljudi, kot so mladi odrasli.**¹⁵ Z drugimi besedami, izolacija in ukrep samice pogosto sprožita in/ali okrepiata tveganje za radikalizacijo, namesto da bi ga zmanjšala.

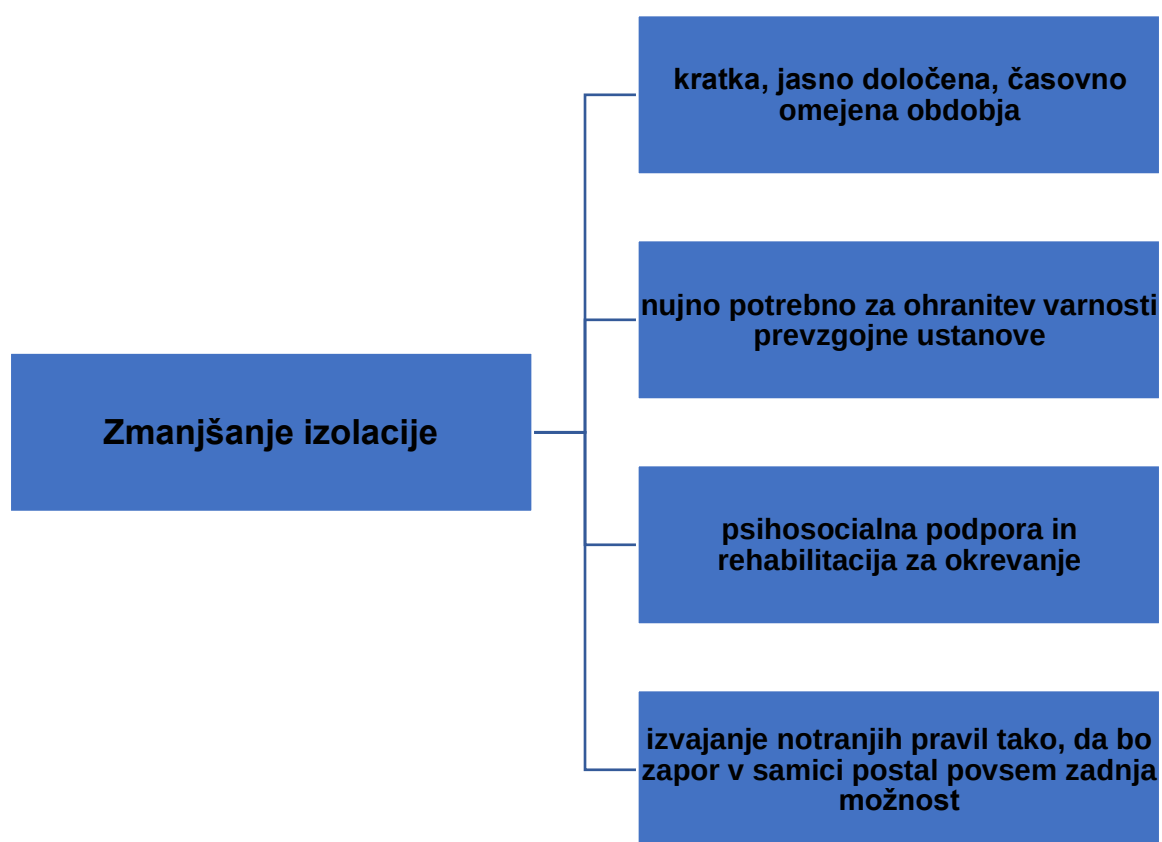
Glede na to se **ena od najboljših praks, ki izhaja iz podpornih podatkov, nanaša na načine, kako naj se ukrepa izolacije in ukrepa samice (ne) uporabljata. Zaporsko osebje – zlasti pravosodne policiste – je treba usposobiti in jim omogočiti ustrezne pogoje, s katerimi bodo lahko:**

¹⁴ Sodbe ECtHR Rohde v. Denmark, 21. Julij 2005, § 93; Rzakhanov v. Azerbaijan, 4. Julij 2013, § 64.

¹⁵ Glej Khosrokhavar, F., "Nouveau paradigme de radicalisation en prison", v: *Cahiers de la sécurité et de la justice*, 30, 2014, str. 12-21, na strani 17.

- čim bolj zmanjšali uporabo ukrepov izolacije in zapora v samici;
- naložili izolacijo le na podlagi jasnih standardov in za kratka, jasno določena, časovno omejena obdobja;
- razlagali in izvajali notranja pravila in smernice tako, da ukrep samice postane povsem zadnji možni ukrep;
- naložili izolacijo le, če je to nujno potrebno za ohranitev varnosti zaporske ustanove, ne pa kot sankcijo zaradi kršitve disciplinskih pravil;
- zagotovili nadaljnjo psihosocialno podporo in rehabilitacijo za okrevanje po ukrepu.

Slika 11 Najboljša praksa 1: zmanjšanje izolacije.

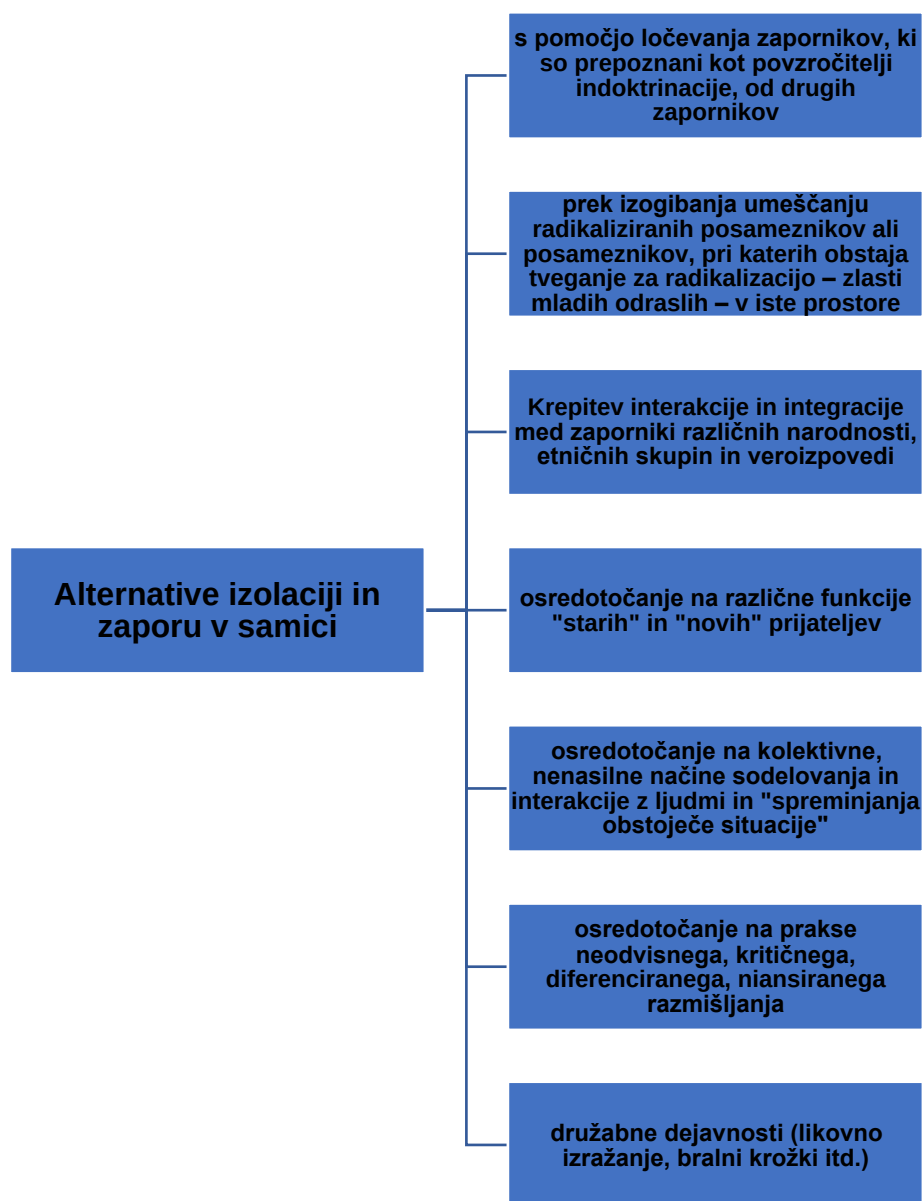
Ključnega pomena je, da so posamezni člani zaporskega osebja ustrezno usposobljeni in da ponotranjijo, da je zlasti srednje- in dolgoročno **zmanjševanje izolacije in ukrepa samice koristno za proces rehabilitacije**, hkrati pa dejansko krepi splošno varnost prevzgojnih ustanov. Kot alternativni izolaciji in samici so **učinkovitejše strategije za preprečevanje radikalizacije tiste, ki so namenjene dekonstrukciji družbenih odnosov s povzročitelji indoktrinacije in ustvarjanju novih družbenih odnosov**, na primer:

- s pomočjo ločevanja zapornikov, ki so prepoznani kot povzročitelji indoktrinacije, od drugih zapornikov;

- prek izogibanja umeščanju radikaliziranih posameznikov v iste prostore. To velja zlasti za mlade odrasle, ki so še posebej izpostavljeni (ponovni) radikalizaciji s strani starejših zapornikov;
- s pomočjo krepitev interakcije in integracije med zaporniki različnih narodnosti, etničnih skupin in veroizpovedi;
- prek razvijanja vaj, ki se osredotočajo na različne funkcije/značilnosti "starih" in "novih" prijateljev;
- s pomočjo obravnav, na katerih sodelujejo psihologi in socialni delavci, s poudarkom na kolektivnih, nenasilnih načinih sodelovanja in interakcije z ljudmi ter "spreminjanja obstoječe situacije" v demokratični, večkulturni, sekularni družbi;
- prek osredotočanja na prakse neodvisnega, kritičnega, diferenciranega, niansiranega razmišljanja. Še posebej pomembno je, da posameznikom, ki so izpostavljeni tveganju, omogočimo, da kot dinamična osebna in intrapsihična vprašanja prepoznajo tista vprašanja, ki jih sicer pogosto obravnavajo kot togo dogmatična in absolutna.
- prek družabnih dejavnosti (likovno izražanje, bralni krožki itd.).

Z drugimi besedami bi morali biti **mladi zaporniki deležni diferencirane obravnave, tudi v odsotnosti posebnih režimov, ki bi se formalno uporabljali zanje**, saj se le tako lahko v celoti upošteva posebna situacija nezrelosti in identitete, ki se še oblikuje, obenem pa se omogoči tudi **izogibanje ukrepom, ki bi lahko prispevali k njihovi socialni izolaciji, nizki samozavesti in nizki samoučinkovitosti**. Hkrati bi morali posamezni izvajalci in pazniki v zaporih **razumeti vlogo junačenja**, za katerim se lahko skriva negotova osebnost, ki jo je zlahka manipulirati.

Slika 12 Najboljša praksa 1: alternative izolaciji.

4.2.2. Najboljša praksa 2: uporaba kazalnikov v povezavi z načelom "ni kazni brez zakona"

Strategije, razvite za preprečevanje in boj proti radikalizaciji v zaporih, so običajno osnovane na kazalnikih za vedenjsko tveganje.¹⁶ Te strategije so pogosto izdelane, preizkušene in potrjene v okviru nadnacionalnih mrež, ki delujejo na področju pravosodnega sodelovanja in sodelovanja za boj proti

16 Podporni podatki vključujejo neizčrpen seznam takšnih orodij za oceno tveganja: vprašalniki; VERA2R; lestvica YALE-BROWN; SVR (sistem za oceno tveganja), kot so DYRIAS, HCR-20, Riscanvi, SARA; ter ocena tveganja/potreb pred izpustom ob upoštevanju dejavnosti, čustev, zunanlega videza, odnosov in komunikacije.

kriminalu.¹⁷ Takšni kazalniki so torej osrednji elementi za izobraževanje osebja v prevzgojnih ustanovah. Odkrivanje takšnih kazalnikov s strani osebja v zaporih in okoljih lahko privede do različnih in potencialno bolj mučnih pogojev pridržanja, med drugim tudi v zvezi z opazovanjem zapornikov, njihovim obravnavanjem, njihovim dostopom do dejavnosti (ponovne) socializacije in njihovimi stiki z zunanjim svetom.

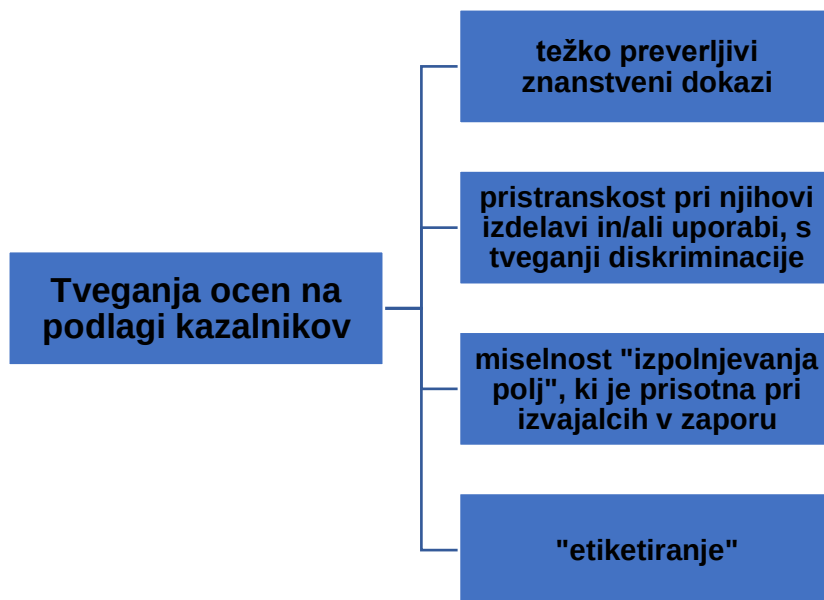
Kazalniki so kot taki lahko že problematični v okviru standardov človekovih pravic, saj so včasih osnovani na vprašljivih znanstvenih podlagah, tudi iz varnostnih razlogov niso javno dostopni, njihova konkretna uporaba pa je lahko nepregledna in predmet (verske, etnične, nacionalne ali spolne) pristranskosti. Poleg tega lahko zaradi uporabe kazalnikov posamezni člani osebja v zaporih razvijejo miselnost, v skladu s katero sta pomembna le "izpolnjevanje polj" in pristop "da/ne", s čimer se lahko ogrozi individualizacija obravnave.

Z drugimi besedami, **čeprav uporaba "enostavnih" kazalnikov ni v nasprotju z zakonodajo na področju človekovih pravic kot tako in je morda povsem znanstveno utemeljena, povzroča tudi tveganja za obravnavo v zavodih za prestajanje kazni, ki ni osnovana na jasni pravni podlagi, tj. na enem od glavnih elementov načela "ni kazni brez zakona".** Poleg tega njihova potencialno pristranska uporaba ogroža splošno prepoved diskriminacije v skladu z zakonodajo na področju človekovih pravic.¹⁸ V zvezi s tem različne obravnave v zaporih ali probacijskih okoljih, ki temeljijo na uporabi kazalnikov, povzročajo tveganje za "etiketiranje", kar še dodatno škoduje prizadevanjem za preprečevanje radikalizacije ter za rehabilitacijo, saj prispevajo h kristalizaciji družbene identitete in samopodobe zapornikov, zlasti če gre za posebej ranljive zapornike, kakršni so mladi odrasli.

17 Najbolj opazen primer je evropski projekt "Transfer Radicalization Approaches in Training" ("Train Training") (2017-2020).

18 Med številnimi drugimi določbami glej tudi člen 14 EKČP; člen 26 MPDPP; člen 2 MPESKP; člen 2 Konvencije o otrokovih pravicah.

Slika 13 Najboljša praksa 2: tveganja ocen na podlagi kazalnikov.

Vendar pa podatki iz raziskave kažejo na **splošno soglasje med osebjem v zaporih, da so kazalniki še vedno temeljnega pomena ali pa vsaj koristni pri odkrivanju znakov radikalizacije**. Hkrati kažejo tudi soglasje, da je treba kazalnike uporabljati nepristransko in previdno, saj nekatera vedenja ne predstavljajo znakov radikalizacije. Znaki, povezani z estetsko platjo, npr. dolge brade, ali specifično vedenje (npr. čas, porabljen za molitev) sami po sebi morda niso kazalniki procesa radikalizacije. Namesto tega jih je mogoče obravnavati kot sredstvo, s katerim posamezniki poskušajo poskrbeti za pozitivne spremembe v svojem življenju. Osebe v zaporih, izvajalci in strokovnjaki morajo biti ustrezno usposobljeni za pravilno uporabo kazalnikov ter premagovanje stereotipov in predsodkov, ki bi lahko vplivali na to, kako pristopajo do zapornikov in ocenjujejo njihovo vedenje v odvisnosti od časa.

Osrednje vprašanje je torej, kako obravnavati kazalnike na nepristranski način, tako da njihova uporaba ne bo v nasprotju s človekovimi pravicami in cilji preprečevanja radikalizacije. V zvezi s tem bi morali biti zaposleni v zaporih usposobljeni za izvajanje **vaj samoocenjevanja, samozavedanja in samoidentifikacije pristranskosti**, zlasti v primerih, ko so pozvani k odločanju o dejanskem tveganju, ki ga predstavljajo določena vedenja in njihovo instrumentalno falsificiranje.¹⁹

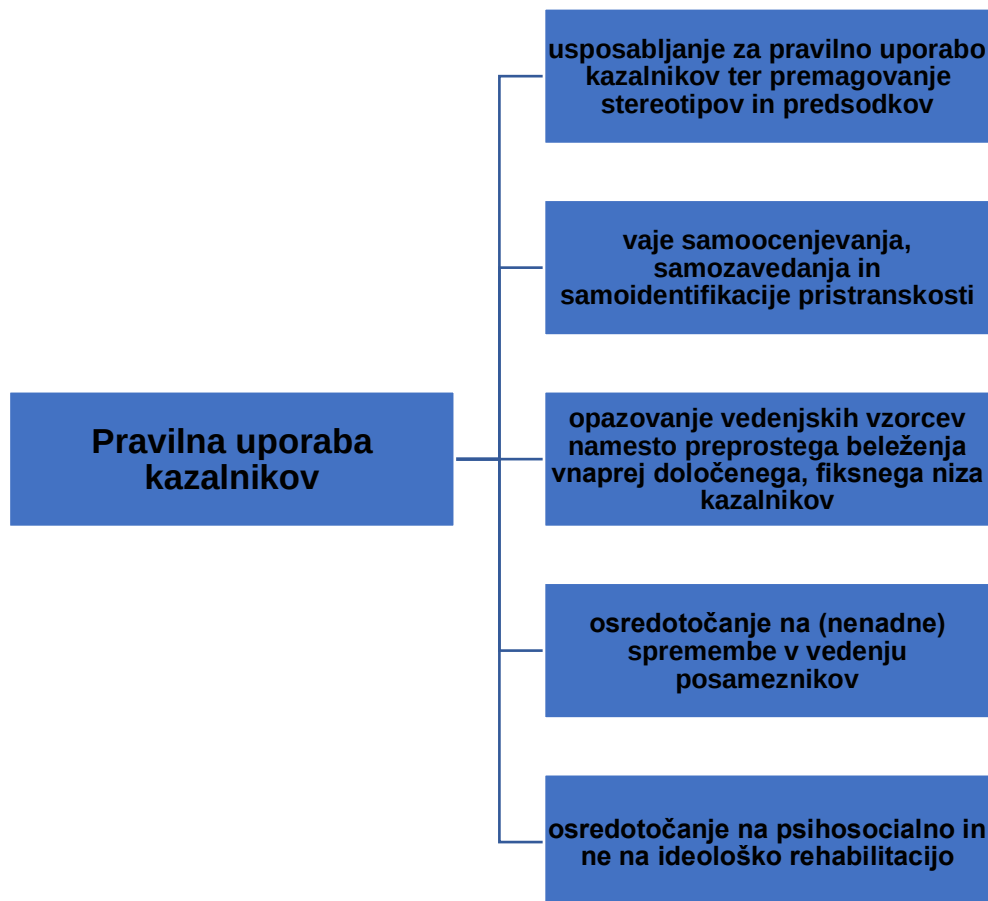
¹⁹ V zvezi s tem se zdi primerno sprejeti pristop strukturirane strokovne presoje (SPJ), analitično metodo, ki se uporablja za razumevanje in ublažitev tveganja medosebnega nasilja, ki ga predstavljajo posamezniki, ki je v svojih pričakovanjih sicer diskrecijska, vendar se za sistematizacijo izvajanja diskrecijske pravice opira na smernice, ki temeljijo na dokazih: glej Hart, S. D., Douglas, K. S., & Guy, L. S., "The structured professional judgement approach to

V zvezi s tem raziskovalni podatki kažejo tudi na to, da nekatere uprave zavodov za prestajanje kazni izvajajo poskuse obravnave z namenom premagovanja ali vsaj decentraliziranja strategij, ki temeljijo na "preprostih" kazalnikih na štiri oči. Takšne strategije se osredotočajo na opazovanje vedenjskih vzorcev namesto zgolj na beleženje vnaprej določenega, fiksnega niza kazalnikov, zlasti v zvezi s spremljanjem relevantnih sprememb. Z drugimi besedami, v takšnih strategijah ni pomemben kazalnik sam po sebi, temveč sprememba zapornikovega vedenja skozi čas. **Bolj zgovorni dejavniki tveganja za radikalizacijo so nenadne spremembe v vedenju posameznikov (npr. če prekinejo komunikacijo z družinskimi člani).** V študijah primerov, ki izhajajo iz podpornih podatkov, je ponavljajoči se označevalec procesa radikalizacije nenadna težnja zapornikov, da se izolirajo in ne vključujejo bližnjih v tisto, kar se jim dogaja v zaporu, posledica česar je prekinitev odnosov z njihovimi družinami.

"Preproste" strategije, ki temeljijo na kazalnikih, bi bilo zato mogoče opustiti v korist opazovanja globalnega vedenja. V vseh primerih, zlasti v primerih nasilnih posameznikov, je treba **ukrepe, osredotočene na psihološko in socialno rehabilitacijo, prednostno obravnavati pred ukrepi, osredotočenimi na ideologijo, saj so prav ukrepi, povezani s psihološko in socialno rehabilitacijo, prvi glavni gradniki za sprožitev odvrnitve in deradikalizacije.** Pomembno je razumeti, da obravnavanje vedenjskih vzorcev namesto "preprostih" kazalnikov zahteva učinkovito multidisciplinarno opazovanje in na splošno več dela ter ustrezne strokovne/kadrovske pogoje, ki jih je izjemno težko najti tudi v najboljše organiziranih in financiranih zaporskih sistemih.

Slika 14 Najboljša praksa 2: pravilna uporaba kazalnikov.

violence risk assessment: Origins, nature, and advances", v: D. P. Boer et al. (ur.), *The Wiley handbook on the theories, assessment, and treatment of sexual offending*, Wiley Blackwell, 2017, str. 643–666.

Opis bolj konkretnega, standardnega scenarija bi bil morda mlad posameznik, ki nenadoma prevzame paroksizmalna verska stališča, ne želi več jesti običajne hrane in številne ure v svoji celici preživi v molitvi. Izogiba se stiku z drugimi zaporniki in/ali si opazno pušča rasti brado, poleg tega pa tudi obsedeno posluša verske kanale na radiu. V majhnem zaporu ni na voljo nobenega duhovnika. V takšni situaciji obstajajo kazalniki radikalizacije. Osebe v prevzgojni ustanovi, zahvaljujoč kulturnemu mediatorju in skrbni psihološki analizi, opravljeni v zvezi z navedenim mladim posameznikom, razume njegovo nelagodje v smislu zavračanja dimenzije zapora, ki jo zaznava kot oddaljeno in odtujeno in ki ne spoštuje njegovih posebnih kulturnih in človeških potreb, niti na prehranski niti na verski ravni. Še posebej ga prizadene geografska odmaknjenost od družinskega jedra. Zato mu poiščejo duhovnika, njegov prehranski režim se izboljša tako, da sedaj ne vključuje več prehrane, ki je njegova vera ne dovoljuje, predlagajo pa mu tudi gledališko dejavnost, ki temelji na pripravi samopripovednega besedila. Mladi posameznik začne bolje sprejemati dimenzijo zapora. Obstajajo tudi znaki pretirane pobožnosti, ki pa se naslovi s pomočjo odnosa z imamom. Med gledališko dejavnostjo se približa drugim zapornikom. V takšni situaciji je verjetno, da se bo ob ponovni oceni kazalnikov po določenem obdobju (npr. po enem letu) lahko izključil hipotetičen proces radikalizacije.

4.2.3. Najboljša praksa 3: krepitev družinskih in socialnih vezi v zvezi s pravico do družinskega in zasebnega življenja

Bivanje v zaporu sicer pomeni inherentne omejitve zasebnega in družinskega življenja, vendar dobro uveljavljeno načelo mednarodne in evropske zakonodaje na področju človekovih pravic veleva, da **morajo imeti zaporniki pravico do spoštovanja**

njihovega zasebnega in družinskega življenja (člen 8 EKČP in člen 24 MPDPP)²⁰. Hkrati imajo uprave dolžnost, da jim omogočijo in/ali pomagajo pri ohranjanju stikov z njihovo ožjo družino, vsak poseg v takšno pravico pa mora biti upravičen.²¹

Vendar pa je za **strategije za boj proti radikalizaciji pogosto značilno prestrogo ločevanje zapornikov od njihovih družin ter pretrganje drugih družbenih vezi, zlasti zunaj zapora**. Kadar opazujemo in/ali beležimo kazalnike tveganja, opazimo, da se veliko uprav zaporov nagiba k izolaciji zapornikov od njihovega širšega družbenega okolja. Tudi če to ne pomeni popolne izolacije, je ta pristop, ki temelji na strategijah ničelnega tveganja in preprečevanja kriminala, pogosto kontraproduktiven. S tem, ko jih potisnejo v monotematske, ekstremne, "tunelske" in potencialno nasilne vizije, značilne za radikalno razmišljanje (ne glede na to, ali so osnovane na verski podlagi ali ne), negativno vplivajo na sposobnost zapornikov, da ustvarjajo smiselne in raznolike družbene vezi in izkušnje, ki jim pomagajo graditi njihovo identiteto. To še toliko bolj velja za psihološko bolj ranljive ljudi, kot so mladi odrasli, katerih socialna in psihološka identiteta poteka skozi procese preoblikovanja in ponovnega razumevanja, tudi zaradi travmatične izkušnje bivanja v zaporu.²²

Nasprotno pa podporni podatki iz spletne ankete in sestankov fokusnih skupin kažejo na to, da so socialne in zlasti družinske vezi dragoceno orodje za preprečevanje in celo razveljavljanje procesov radikalizacije. Družinske vezi dajejo smisel življenju ljudi in jim pokažejo, kako lahko potencialno zapustijo radikalne in ekstremistične skupine.

Za operacionalizacijo takšnega vpogleda bi morale uprave zavodov za prestajanje kazni izvajati **koherentne strategije**. Natančneje:

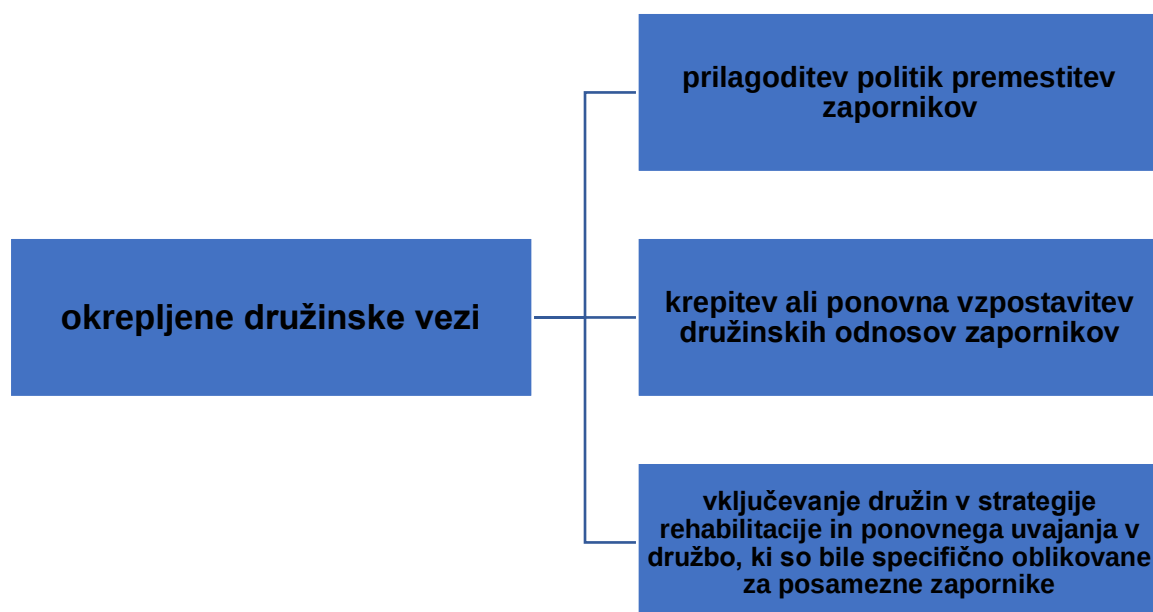
- **Prilagoditev politik premestitev zapornikov** posebnim potrebam ogroženih zapornikov, zlasti mladih odraslih. Zlasti je nujno čim bolj zmanjšati število premestitev in geografsko oddaljenost od družin zapornikov.
- **Krepitev ali ponovna vzpostavitev družinskih odnosov zapornikov**, kar jim preprečuje, da bi prišlo do dolgočasje, izolacije, odtujenosti in izgube občutka smisla. Predvsem je treba v strategijah preprečevanja upoštevati vlogo zapornikov v njihovih družinskih kontekstih. Takšne vezi dejansko krepijo samospoštovanje in samopodobo zapornikov, kar je povezano z njihovo vlogo v družini ter z njihovimi možnostmi ponovnega uvajanja v družbo in rehabilitacije. **To se je izkazalo za še posebej produktivno v primerih, ko so zaporniki lahko delali in prispevali k ekonomskim potrebam svojih družin.**
- **Vključevanje družin v strategije rehabilitacije in ponovnega uvajanja v družbo, ki so bile specifično oblikovane za posamezne zapornike**, prizadevanje za vzpostavitev produktivnih zavezništev in nadaljnja krepitev individualizacije obravnave v zavodu za prestajanje kazni ter, kar je najpomembnejše, ustrezna priprava faze po izpustitvi.

20 Glej tudi Evropska zaporniška pravila (op. 1).

21 Glej sodbe ESČP *Khoroshenko proti Rusiji*, 30. junij 2015; *Nusret Kaya in drugi proti Turčiji*, 22. april 2014.

22 Ponovno glej Khosrokhavar (op. 15), kot tudi Crettiez, X., "Penser la radicalisation", v: *Revue française de science politique*, 66, 2016, str. 709-727, na strani 724.

Slika 15 Najboljša praksa 3: prednosti okrepljenih družinskih vezi.

4.2.4. Najboljša praksa 4: verske in konfesionalne dejavnosti ter "službe za duhovno pomoč", povezane s pravico do verske svobode

Kot smo že omenili, je za strategije za preprečevanje radikalizacije – zlasti tiste, ki temeljijo na premalo premišljeni uporabi kazalnikov tveganja na štiri oči – **pogosto značilna negativna pristranskost do (znakov) verske pripadnosti**, zlasti ko gre za islam. Takšna negativna pristranskost izhaja tudi iz načina, na katerega so se **v mnogih državah v zadnjih dveh desetletjih pojavile številne strategije za boj proti radikalizaciji ter z njimi povezani zakonodajni in regulativni ukrepi**, tj. kot odzivi na džihadistične teroristične napade, ki so povezane s preprečevanjem kriminala in pristopi ničelnega tveganja.

Posledično obstaja tveganje, da se nekateri kazalniki in/ali signali, ki temeljijo na veri, uporabljajo nesorazmerno in/ali razumejo kot znaki procesov radikalizacije. Osebe v zaporih in probacijskih okoljih pogosto razumejo nove prakse (npr. posvečanje večje pozornosti Koranu in islamski literaturi), estetske spremembe (novi načini oblačenja) ter drugačno obnašanje (npr. v odnosu do žensk) kot znake radikalizacije, zato pogosto poskušajo preprečiti vključenost zapornika v (islamsko) veroizpoved. Takšne prakse so škodljive iz vsaj dveh različnih sklopov razlogov.

Prvič, negativno vplivajo na strategije boja proti radikalizaciji, saj **različne obravnave v zavodih za prestajanje kazni, ki temeljijo na pristranskem opazovanju, pogosto vodijo do "etiketiranja"/izključenosti in ogrožajo cilje ponovne vključenosti v družbo in rehabilitacije, povezane z ustvarjanjem identitete zapornikov, zlasti ko gre za najbolj ranljive zapornike, kakršni so mladi odrasli.**

Drugič, lahko predstavljajo **kršitev mednarodne in evropske zakonodaje na področju človekovih pravic, zlasti pravice do verske svobode zapornikov**, ki je med drugim zaščiten v skladu s členom 9 EKČP²³ in s členoma 4 in 18 MPDPP; **če takšne prakse povzročijo dejansko diskriminacijo na podlagi vere in islamofobijo, pa tudi kršitev prepovedi zlorabe pravic** v skladu s členom 17 EKČP in Deklaracijo ZN iz leta 1981 o odpravi vseh oblik nestrpnosti in diskriminacije na podlagi vere ali prepričanja.²⁴

V skladu s tem so podporni podatki pokazali obstoj drugih najboljših praks, pri katerih se **preprečevanje radikalizacije mladih odraslih in varstvo pravice do verske svobode med seboj ne izključujeta, temveč se medsebojno krepita.**

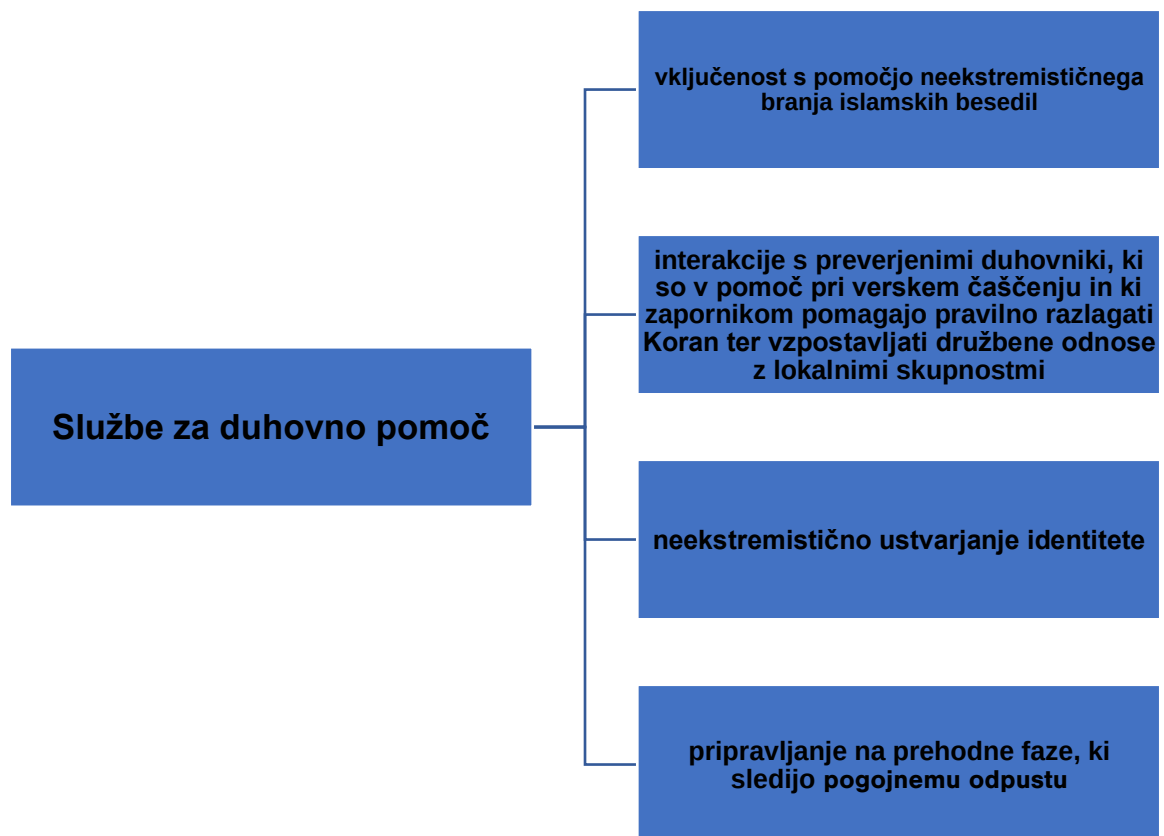
Dejansko so se na specifičnem področju pravice do verske svobode **"službe za duhovno pomoč" izkazale za izjemno učinkovite instrumente za deradikalizacijo in preprečevanje radikalizacije.** Natančneje lahko spodbujanje vključenosti **ob neekstremističnem prebiranju verskih, zlasti islamskih besedil z zagotavljanjem preverjene verske literature in interakcij s preverjenimi imami ter drugimi duhovniki, ki so v pomoč pri verskem čaščenju in ki so dobro vključeni v lokalne skupnosti, pomaga zapornikom pravilno razlagati Koran in vzpostavljati družbene odnose z lokalnimi islamskimi skupnostmi.** Zadnji vidik je še posebej pomemben za mlade odrasle, ki imajo pri oblikovanju svoje identitete točno določene potrebe, povezane s ponovnim vključevanjem v družbo. Hkrati pa vzpostavljanje in krepitev osebnih, družbenih in kulturnih vezi zapornike pripravlja na izredno občutljive prehodne faze, ki sledijo pogojnemu odpustu.

Pozitivni potencial takšnih praks so široko potrdili podporni podatki, ki prihajajo iz različnih virov. Zlasti so poročali o primerih mladih odraslih, ki so po začetnih obdobjih zaprtja in upiranja pokazali vse večjo stopnjo odprtosti. Še posebej pomemben je način, na katerega zaporniki začnejo primerjati nekatera radikalna prepričanja s tistimi, ki jim jih posredujejo duhovniki.

Slika 16 Najboljša praksa 4: prednosti duhovne pomoči.

23 Glej zlasti sodbe ESČP *Korostelev proti Rusiji*, 12. maj 2020; *Neagu proti Romuniji*, 10. november 2020; in *Abdullah Yalçın (št. 2) proti Turčiji*, 14. junij 2022.

24 Resolucija Generalne skupščine ZN 36/55 z dne 25. novembra 1981.

5. Zaključki

Namen tega priročnika je zagotoviti orodje za izboljšanje varstva človekovih pravic mladih odraslih v okviru preprečevanja radikalizacije v sistemih zavodov za prestajanje kazni zapora. **Priročnik se sicer osredotoča predvsem na individualno raven, izpostavlja pa tudi medsebojno povezanost posameznih in sistemskih dejavnikov pri varovanju človekovih pravic.** Podporni podatki so še dodatno poudarili pomen reševanja strukturnih vprašanj znotraj sistemov zavodov za prestajanje zaporne kazni z namenom izboljšanja varstva človekovih pravic na individualni ravni. Očitno je, da lahko učinkovite strategije in najboljše prakse uspevajo le v določenih sistemskih in strukturnih razmerah, ki presegajo posebno skrb za preprečevanje radikalizacije, vendar zajemajo širše področje varstva človekovih pravic.

Prenatrpanost in premajhno število zaposlenih še naprej ostajata stalna sistemska izziva, ki lahko privedeta do kršitev zakonodaje na področju človekovih pravic. Velikost zaporov in probacijskih okolij prav tako igra ključno vlogo pri omogočanju uspešnih prizadevanj za rehabilitacijo in boj proti radikalizaciji. **Manjši zaporski objekti** so v prednosti, saj je v njih mogoče izvajati natančnejše opazovanje, vzpostavljati zaupanje, izmenjavati informacije in zmanjševati tveganja, ki izhajajo iz pomanjkanja pripadnosti. Posebej je bila poudarjena potreba po manjših zaporih in probacijskih okoljih, ki bi morda omogočila učinkovito reševanje teh vprašanj.

Institucionalna vpetost usposabljanja se pojavlja kot ključni dejavnik pri krepitvi varstva človekovih pravic. Programi usposabljanja pogosto delujejo zunaj uprav zavodov za prestajanje kazni zapora, kar vodi do njihove omejene učinkovitosti. **Institucionalna vpetost usposabljanja** je priporočljiva, saj se tako ustvari okolje, v katerem ozaveščanje o človekovih pravicah postane sestavni del rehabilitacije zapornikov in strokovnega razvoja osebja. Ta pristop ne spodbuja le sodelovanja, temveč tudi krepí resnično spoštovanje načel človekovih pravic.

Prehod iz pristopa "z ničelno vsoto" na pristop "s pozitivno vsoto" v odnosu med varstvom človekovih pravic in preprečevanjem radikalizacije v zaporu je kritičen premik, ki ga je treba izvesti. Učinkovito preprečevanje radikalizacije in varstvo človekovih pravic nista nasprotujoča si cilja, temveč se medsebojno krepita. S spoštovanjem človekovih pravic in načela pravne države se je mogoče zoperstaviti ekstremističnim naracijam, kar vodi k celovitejši strategiji za preprečevanje radikalizacije. **Za to pa je potreben premik perspektive, da bi se vzajemni odnos med preprečevanjem radikalizacije in varstvom človekovih pravic obravnaval sinergijsko in ne konkurenčno.**

V priročniku je bilo opredeljenih več primerov dobrih praks, od katerih vsaka prispeva k splošnemu cilju izboljšanja varstva človekovih pravic mladih odraslih v zaporih in probacijskih okoljih. Te prakse odražajo celovit pristop, ki upošteva zapleteno vzajemno delovanje med človekovimi pravicami, rehabilitacijo in preprečevanjem radikalizacije.

Priporočilo 2 zagovarja niansiran pristop k uporabi kazalnikov pri ocenjevanju tveganja. Kazalniki imajo sicer pomembno vlogo pri prepoznavanju potencialnih groženj, vendar jih je treba uporabljati previdno, pri čemer se je treba izogibati pristranskosti in prepoznavati nianse v vedenju zapornikov. Namesto da bi se zanašali samo na kazalnike, bi se morali osredotočiti na opazovanje vedenjskih vzorcev skozi čas in spodbujati globlje razumevanje posameznih okoliščin.

Dobra praksa 1 poudarja pomen zmanjševanja izolacije kot strategije za preprečevanje mučenja ter nečloveškega in ponižujočega ravnanja. Ukrep samice bi moral biti povsem zadnja možnost, ob izvajanju tega ukrepa pa bi bilo treba tudi upoštevati jasne standarde. Alternative, ki spodbujajo interakcijo, integracijo in rehabilitacijo, so pri preprečevanju radikalizacije učinkovitejše možnosti.

Pozitiven vpliv krepitve družinskih in socialnih vezi je poudarjen v dobri praksi 3. Ohranjanje vezi zapornikov z njihovimi družinami in širšimi družbenimi omrežji je ključnega pomena za njihovo rehabilitacijo in ponovno vključitev v družbo. Strategije, ki prilagajajo politike premestitve zapornikov, vključujejo družine v prizadevanja za rehabilitacijo in dajejo prednost družinskim odnosom, prispevajo k učinkovitejšemu pristopu k preprečevanju radikalizacije.

Dobra praksa 4 poudarja pomen verskih in konfesionalnih dejavnosti, povezanih s pravico do verske svobode. Namesto da bi versko udejstvovanje obravnavali kot dejavnik tveganja, bi bilo treba razviti nov pristop, v skladu s katerim bi se zapornikom zagotovil dostop do preverjene literature in duhovnikov, ki so v pomoč pri verskem čaščenju, ter spodbujati uravnoteženo razlago verskih besedil in poenostaviti pozitivno sodelovanje v skupnosti.

Ta priročnik skratka vsebuje celovita priporočila in dobre prakse, ki obravnavajo tako posamezne kot sistemske dejavnike pri krepitvi varstva človekovih pravic mladih odraslih v zaporih in v probacijskih okoljih. S sprejetjem teh strategij lahko uprave zavodov za prestajanje zaporne kazni ustvarijo okolja, ki poleg preprečevanja radikalizacije tudi spodbujajo celostno dobro počutje in rehabilitacijo zapornikov, kar zagotavlja njihovo uspešno ponovno vključitev v družbo. Vzajemno delovanje med področjem varstva človekovih pravic, rehabilitacijo in preprečevanjem radikalizacije je dinamično in zahteva večplasten, sodelovalen pristop, s čimer se bo lažje zagotovilo doseganje pozitivnih rezultatov za vse vpletene deležnike.

Viri

Viri na področju prava in politik

- Generalna skupščina ZN, Deklaracija ZN o odpravi vseh oblik nestrpnosti in diskriminacije na podlagi vere ali prepričanja, sprejeta 25. novembra 1981, resolucija 36/55, dostopna na spletni strani: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-all-forms-intolerance-and-discrimination>.
- Svet Evropske unije, Strategija Evropske unije za boj proti radikalizaciji in novačenju teroristov, 14781/1/05, ver. 1, JAI 452 ENFOPOL 164 COTER 81, 24. november 2005, dostopno na spletni strani: [https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST %2014781% 202005% 20REV %201/EN/pdf](https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2014781%202005%20REV%201/EN/pdf).
- Priporočilo Rec(2006) 2-rev Odbora ministrov državam članicam o evropskih zaporniških pravilih (ki ga je sprejel Odbor ministrov 11. januarja 2006 na 952. zasedanju namestnikov ministrov ter ki ga je revidiral in spremenil Odbor ministrov 1. julija 2020 na 1380. zasedanju namestnikov ministrov), dostopno na spletni strani: <https://rm.coe.int/09000016809ee581>.
- Strokovna skupina Evropske komisije za nasilno radikalizacijo, Procesi radikalizacije, ki vodijo do terorističnih dejanj, poročilo, 2008.
- Evropska komisija, Sporočilo o novačenju teroristov – Obravnavanje dejavnikov, ki prispevajo k nasilni radikalizaciji, COM/2005/0313 final, 2015.
- Odbor regij, Boj proti radikalizaciji in nasilnemu ekstremizmu: mehanizmi preprečevanja na lokalni in regionalni ravni, mnenje, 16. junij 2016.
- Center odličnosti RAN, Priročnik za upravljanje polarizacije RAN, naknadno poročilo, julij 2017, dostopno na spletni strani: [https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/ran polarisation management manual amsterdam 06072017 en.pdf](https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/ran_polarisation_management_manual_amsterdam_06072017_en.pdf).
- Resolucija Evropskega parlamenta z dne 5. oktobra 2017 o zaporniških sistemih in pogojih (2015/2062(ini)), dostopna na spletni strani: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017IP0385>.
- Evropska komisija, Generalni direktorat za migracije in notranjo varnost, Ocenjevanje učinka in učinkovitosti protipravnih in alternativnih kampanj, ki izhajajo iz programa CSEP in so namenjene preprečevanju radikalizacije, ki vodi v nasilni ekstremizem in terorizem – Končno poročilo, oktober 2022.
- Bąkowski, P., "Služba Evropskega parlamenta za raziskave - EPRS, poglobljena analiza. Preprečevanje radikalizacije v Evropski uniji: Kako se je razvijala politika EU", PE 739.213 – november 2022.

Znanstveni viri

- Barrelle, K., "Pro-integration: Unengagement from and life after extremism", v *"Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression"*, 7, 2015, str. 129–142, dostopno na: <https://doi.org/10.1080/19434472.2014.988165>.
- Biffi, E., "The role of restorative justice in prevention and response to violent extremism", naknadno poročilo, Center odličnosti RAN, 2020, dostopno na spletni strani: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalization_awareness_network/ran-papers/docs/ran_rvt-exit_role_of_restorative_justice_dublin_3-4_122019_en.pdf.
- Cartuyvels, Y., Fourez, G., Slingeneyer, T., "Terrorist Trajectories: From An Attempt To Explain To The Prospects Of Collaboration", v M. Donini, L. Bin, F. Diamanti (ur.), *"Preventing International Terrorism". European Models of Rewarding Measures for Judicial Cooperators*, Jovene, 2021, str. 355-396.
- Chapman, T., "Nobody has ever asked me these questions": Engaging restoratively with politically motivated prisoners in Northern Ireland", v: O. Lynch & Argomaniz, J. (eds.), *Victims and perpetrators of terrorism: Exploring identities, roles and narratives*, Routledge, 2018, str. 181-196.
- Cherney, A., & Belton, E., "Assessing intervention outcomes targeting radicalized offenders: Testing the pro integration model of extremist disengagement as an evaluation tool", v: *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 13, 2020, str. 193–211; na voljo na spletni strani: <https://doi.org/10.1080/17467586.2019.1680854>.
- Christmann, K., "Preventing religious radicalisation and violent extremism: A systematic review of the research evidence". ZK: Youth Justice Board for England and Wales, 2012.
- Clubb, G., & Tapley, M., "Conceptualizing de-radicalisation and former combatant re-integration in Nigeria", v: *Third World Quarterly*, 39(11), 2018, str. 2053-2068.
- Crettiez, X., "Penser la radicalisation", v: *Revue française de science politique*, 66, 2016, str. 709-727.
- Dandurand, Y., "Social inclusion programmes for youth and the prevention of violent extremism", v: M. Lombardi et al. (uredniki), *Countering radicalisation and violent extremism among youth to prevent terrorism*, Amsterdam, Nizozemska, IOS Press, str. 23-36.
- Hart, S.D., Douglas, K. S., & Guy, L. S., "The structured professional judgement approach to violence risk assessment: Origins, nature, and advances", v: D. P. Boer et al. (uredniki), *The Wiley handbook on the theories, assessment, and treatment of sexual offending*, Wiley Blackwell, 2017, str. 643-666.
- Khosrokhavar, F., "Nouveau paradigme de radicalisation en prison", v: *Cahiers de la sécurité et de la justice*, 30, 2014, str. 12-21.
- Lenos, S. et al., Priročnik za upravljanje polarizacije RAN, naknadno poročilo RAN, 5, 2017, na voljo na spletni strani: https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/page/ran-polarisation-management-manual-amsterdam-06-july-2017_en

- Maskaliūnaitė, A., "Exploring the theories of radicalisation", v: *International Studies - Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, 17, 2015, str. 9-26.
- Neumann, P.R., "The trouble with radicalisation", v: *International Affairs*, Vol. 89(4), 2013.
- Schmid, A.P., "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review", *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* 4, št. 2, 2013, na voljo na spletni strani: <https://www.icct.nl/publication/radicalisation-de-radicalisation-counter-radicalisation-conceptual-discussion-and> .
- Sturgeon, W.P., Spina, F., *Think Like a Terrorist to Combat Terrorism and Radicalization in Prison*, Routledge, 2023.

Priloga I – Vseevropska spletna anketa: vprašanja

Vprašanje 1 V kateri državi delate?

- a. Albanija
- b. Avstrija
- c. Italija
- d. Slovenija
- e. Španija
- f. Belgija
- g. Francija
- h. drugo

Vprašanje 2 Koliko ste stari?

Vprašanje 3 Katerega spola ste?

- a. ženskega
- b. moškega
- c. drugo/nebinarna oseba
- d. ne želim odgovoriti

Vprašanje 4 V kateri vrsti ustanove delate?

- a. zapor
- b. probacija
- c. izhodni program
- d. drugo

Vprašanje 5 Kako dolgo že delate na tem delovnem mestu? (Odgovor navedite v letih in mesecih.)

Vprašanje 6 Katera je vaša stopnja izobrazbe?

- a. diploma
- b. magisterij umetnosti

- c. magisterij znanosti
- d. doktorat
- e. program strokovnega (poklicnega) usposabljanja
- f. drugo

Vprašanje 7 Kakšno je vaše poklicno ozadje?

- a. socialno delo
- b. psihologija
- c. filozofija
- d. varnost in varovanje
- e. medicina
- f. izobraževalna znanost
- g. zakonodaja/pravno ozadje
- h. drugo

Vprašanje 8 Kakšna je vaša trenutna vloga na področju radikalizacije v zaporih?

- a. delo z zaporniki na splošno
- b. delo z zaporniki, ki jim grozi radikalizacija
- c. delo z zaporniki, ki so že radikalizirani
- d. vodstveni položaj/nisem v neposrednem stiku z zaporniki

Vprašanje 9 S katerimi oblikami radikalizacije se soočate v zaporu/na svojem delovnem mestu?

- a. verska radikalizacija
- b. leva politična usmerjenost
- c. desna politična usmerjenost
- d. drugo

Vprašanje 10 Kakšen je vaš splošni pristop k obravnavi radikalizacije v zaporih? Opišite situacijo s svojimi besedami.

Vprašanje 11 Ali imate vzpostavljene konkretne metode za obravnavo radikalizacije v zaporih? Če je odgovor pritrdilen, jih prosimo navedite.

Vprašanje 12 Ali obstajajo posebne komponente, zasnovane posebej za zapornice? Če je odgovor pritrdilen, jih prosimo opišite.

Vprašanje 13 Ali obstajajo posebna orodja ali programi za obravnavanje preprečevanja radikalizacije med mladimi odraslimi v zaporu? Če je odgovor pritrdilen, jih prosimo opišite.

Vprašanje 14 Ali uporabljate orodja za oceno tveganja v zvezi z radikalizacijo? Če je odgovor pritrdilen, katera?

Vprašanje 15 Ali so vidiki, ki zadevajo človekove pravice, del vaših ukrepov za boj proti radikalizaciji v zaporih? Če je odgovor pritrdilen, jih prosimo opišite v nekaj stavkih.

Vprašanje 16 Ali ste opravili kakšno usposabljanje v zvezi s prepoznavanjem znakov radikalizacije v zaporih? Če je odgovor pritrdilen, navedite cilje usposabljanja in na kratko opišite njegovo vsebino.

Priloga II – Sestanki fokusnih skupin: vzorčni vprašalnik

1. Ali obstajajo posebne nacionalne zakonodajne opredelitve radikalizacije, ki vas vodijo pri vašem delu? Ali so skladne s pojavom radikalizacije, s katerim se vsakodnevno srečujete pri svojem delu?
2. Ali obstajajo posebni programi preprečevanja radikalizacije in/ali obravnavanja, usmerjenega v boj proti radikalizaciji? Če takšni programi ne obstajajo, ali menite, da bi jih bilo pomembno vzpostaviti?
3. Kakšne pozitivne izkušnje bi izpostavili glede posegov, ki jih je izvedla uprava vašega zavoda za prestajanje zaporne kazni v zvezi z radikaliziranimi zaporniki ali z zaporniki, ki jim je grozila radikalizacija? S katerimi glavnimi težavami se v zvezi s tem srečujejo izvajalci na terenu?
4. Ali menite, da ima skupina mladih odraslih, ki jim grozi radikalizacija, kakšne posebne značilnosti v primerjavi s splošno zaporniško populacijo? Katere posebne potrebe mladih odraslih, ki jim grozi radikalizacija, ste prepoznali? Ali menite, da bi morali v tem smislu obstajati kakšni posebni programi, namenjeni mladim odraslim? Če ti programi že obstajajo, ali so primerni glede na opredeljene potrebe?
5. Ali obstajajo uradni kazalniki vedenja v zvezi z radikalizacijo zapornikov? Če je odgovor pritrdilen, kako so zasnovani/pripravljeni in kaj vključujejo? Na katerih merilih temeljijo? Kako jih uporabljate pri svojem vsakodnevnem delu?
6. Kakšni dokazi in psihološke ali kriminološke teorije podpirajo programe, ki obstajajo (ali tiste, ki bi morali obstajati)?
7. Kdo so strokovnjaki, vključeni v te programe? Katere so glavne težave, s katerimi se srečujejo izvajalci na terenu pri svojem vsakodnevnem delu z radikaliziranimi zaporniki ali s tistimi zaporniki, ki jim grozi radikalizacija? Kakšno vlogo bi morali pri tem igrati socialni delavci, vzgojitelji, psihologi, kulturni posredniki in drugi strokovnjaki? Kaj pa subjekti iz tretjega sektorja?
8. Katere strategije se trenutno uporabljajo za spodbujanje pozitivnih identitet in odpornosti radikaliziranih posameznikov in tistih posameznikov, ki jim grozi radikalizacija?
9. Nekateri strokovnjaki opozarjajo, da programi intervencije ne smejo temeljiti le na politiki ničelnega tveganja (možni učinki označevanja aktuarske perspektive in

morebitno nasprotje s človekovimi pravicami itd.) Kaj o tem menite vi? Kako se ta praksa glede ničelnega tveganja na podlagi vaših izkušenj prenaša v prakso?

10. Projekt obravnava stopnjo spoštovanja človekovih pravic in politike, ki se izvajajo v zvezi s tem. Kako vi ocenjujete to področje? Če je potrebno, kako bi se lahko izboljšala skladnost na tem področju? Kaj v zvezi s tem menite o izolacijskih ukrepih za radikalizirane posameznike/posameznike, ki jim grozi radikalizacija?

11. Ali na splošno (kar zadeva človekove pravice v zavodih za prestajanje kazni) menite, da se v zaporih spoštujejo potrebe in zahteve zapornikov v zvezi z njihovim kulturnim, etničnim in verskim ozadjem?

Priloga III – Intervjuji z mladimi v zaporu ali v probacijskih okoljih: vprašalnik

Spoštovani sogovornik_ca,

hvala, ker ste se odzvali na naše povabilo. Smo skupina raziskovalcev iz različnih evropskih držav. Z vami bi se radi pogovorili o nekaterih vidikih življenja, ki so pomembni za vsakega od nas, kot so prijatelji, družina, dobro počutje, prepričanja, odnosi in vedenje.

Pogovor je razdeljen na dva dela. V prvem delu boste dobili nekaj odprtih vprašanj, v drugem delu pa boste morali izpolniti vprašalnik tako, da obkrožite odgovor, ki vam najbolj ustreza. Ne pozabite, da ni pravih in napačnih odgovorov.

Sodelovanje v pogovoru lahko kadar koli tudi prekinete. Če želite prekiniti sodelovanje, to le povejte sogovorniku.

Nikoli ne bomo poznali vaše identitete, ker bomo za identifikacijo vprašalnika uporabljali le številčne kode. Ker nam je mar za vašo zasebnost, bomo sprejeli vse potrebne ukrepe za njeno zaščito.

HVALA!

KVALITATIVNI RAZDELEK²⁵

OSNOVNI PODATKI

Spol ☐ Moški ☐ Ženski ☐ Nebinarni

Koliko _____ ste _____ stari?

Kje _____ ste _____ se _____ rodili?

²⁵ Pet področij in s tem povezanih vprašanj iz kvalitativnih razgovorov, opravljenih z mladimi zaporniki, so navdihnili naslednja besedila: Barrelle, K., "Pro-integration: Disengagement from and life after extremism", v: *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7, 2015, str. 129-142, na voljo na spletnem naslovu: <https://doi.org/10.1080/19434472.2014.988165>; Cherney, A., & Belton, E., "Assessing intervention outcomes targeting radicalized offenders: Testing the pro integration model of extremist disengagement as an evaluation tool", v: *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 13, 2020, str. 193–211; na voljo na spletnem naslovu: <https://doi.org/10.1080/17467586.2019.1680854>.

Kako dolgo ste že v Sloveniji?

Kje so bili rojeni vaši starši?

Kje ste odraščali?

Družinski status (poročen, ločen, otroci, bratje in sestre, živite sami)

Katere veroizpovedi ste?

☐ Ateist ☐ judovska ☐ katoliška ☐ krščanska (npr. protestantska, pravoslavna) ☐ muslimanska

☐ budistična ☐ drugo (navedite): _____

Ste bili pred zaporom v službi? Če je odgovor pritrdilen, kaj ste delali?

Katera je vaša stopnja izobrazbe?

☐ osnovna šola ☐ srednja šola ☐ diploma

☐ magisterij ☐ doktorat

KRIMINOLOŠKE INFORMACIJE

Kako dolgo ste bili v zaporu?

Koliko ste bili stari, ko so vas aretirali?

Za katera kazniva dejanja ste bili obsojeni? (NEOBVEZNO)

SKUPINSKA IDENTIFIKACIJA

Prav vsi smo del družbenih skupin in skupnosti. Katera od naslednjih skupin vam je blizu? Izberete lahko več kot en odgovor.

☐ moja država ☐ moja politična skupina ☐ moja družina ☐ moja verska skupina ☐ moja etnična skupina ☐ moji prijatelji ☐ drugo (opredelite):
--

Sedaj pa bi vam radi zastavili nekaj vprašanj o vašem življenju zunaj zapora in v njem. Preskočite vprašanja, na katera ne želite odgovoriti. Če vam je neprijetno, povejte spraševalcu, da želite prenehati z odgovarjanjem ali da ne želite odgovoriti na nekatere specifična vprašanja.

PODROČJE ŠT. 1: SOCIALNI ODNOSI

Ko razmišljate o svojih družbenih stikih in odnosih, koliko bližnjih in zaupanja vrednih prijateljev imate po vašem mnenju? Malo? Nekaj? Veliko?

Prijatelji in družina igrajo pomembno vlogo v našem življenju. Kako bi opisali svoje odnose z njimi?

Vsi smo del večje družbe in včasih lahko doživimo tako pozitivne kot negativne izkušnje. Se vam je kdaj zdelo, da doživljate diskriminacijo ali izolacijo s strani drugih?

Zdaj živite v skupnosti z drugimi ljudmi. Kako bi opisali svoje odnose z drugimi zaporniki? Imajo v vašem življenju pomembno vlogo? Zakaj?

Kako bi opisali svoje odnose z osebjem v zaporu, pazniki in socialnimi delavci (npr. vzgojitelji, psihologi)?

Tako kot v večji družbi se lahko tudi v zaporu posamezniki počutijo, da drugi z njimi ne ravnaajo tako, kot bi si želeli. Ali menite, da drugi zaporniki in osebje v zaporu lepo ravnaajo z vami? Ali se vam zdi tudi, da upoštevajo vse vaše potrebe in zahteve, povezane z vašimi kulturnimi in verskimi tradicijami?

PODROČJE ŠT. 2: *PSIHOSOCIALNO DOBRO POČUTJE*

Vsakdo v svojem življenju poskuša najti namen, smisel in usmeritev, kar si prizadevamo poiskati v različnih izkušnjah in z različnimi okoliščinami. Kaj ali kdo predstavlja vaš namen, smisel in usmeritev zunaj zapora? In zdaj?

Včasih se lahko počutimo dobro in polni energije, spet drugič pa smo lahko žalostni ali potrti. Ali menite, da se lahko zunaj zapora in v njem zanesete na podporno mrežo? Pomislite na primer na svoje prijatelje, družino, osebje v zaporu, druge zapornike ali tiste ljudi, ki imajo posebno mesto v vašem življenju. Kako vam nudijo podporo?

Nekaj tolažbe lahko dobimo od drugih ljudi, vendar so za to pomembni tudi drugi viri. Ali obstaja kakšna misel ali dejavnost, zaradi katere se med bivanjem v zaporu počutite dobro?

PODROČJE ŠT. 3: *IDENTITETA*

Poleg tega, da iščemo namen, smisel in usmeritev v svojem življenju, si vsi prizadevamo tudi ugotoviti, kdo pravzaprav smo. Kako bi opisali, kdo ste bili pred zaporom?

Nekatera doživetja nas lahko spremenijo in nam pomagajo odkriti nekaj novega o nas. Kako vas je zapor spremenil? Ali odkrivате nove podobe sebe, nova prepričanja, nove interese ali nove vloge? Vam kdo pomaga razmišljati o vas in o vaši zgodbi?

Ljudje se počutijo povezane z drugimi posamezniki in skupinami ter radi preživljajo čas z njimi. Na začetku razgovora ste omenili nekaj skupin. Zakaj so za vas pomembne?

PODROČJE ŠT. 4: *IDEOLOGIJA*

Ljudje imajo prepričanja in ideale, ki so pomembni deli njihovega življenja. Ali to velja tudi za vas? Kako pomembni so v vašem življenju? Ali so se po prestajanju zaporne kazni spremenili?

Ljudje imajo lahko različna prepričanja in poglede na svet. Ali menite, da je dobro razmišljati podobno kot nekdo, ki ima drugačna prepričanja in poglede na svet? Kaj ste o tem mislili pred zaporom?

Imate koga, s komer se lahko pogovorite o stvareh, ki se vam zdijo pomembne?

PODROČJE ŠT. 5: *STALIŠČA IN VEDEDENJA*

Ljudje včasih uporabijo nasilje, da dobijo tisto, kar želijo, ali da potrdijo svoje ideje. Ali menite, da je uporaba nasilja upravičena?

Ljudje radi prispevajo k svojim skupnostim na različne načine. Ste bili pred zaporom kdaj vključeni v katero koli državljansko ali versko skupnost in v katero koli prosocialno aktivnost? In zdaj?

Ali ste trenutno vključeni v kakšne izobraževalne in poklicne programe? Če je odgovor nikalen, ali bi radi sodelovali v kakšnem programu?

Ali menite, da vam je zaporna kazen koristila? Če da, kako in zakaj?

Kako si predstavljate svoje življenje po zaporu?